

A SZEGÉNY EMBER

KÖZGAZDASÁGI TANULMÁNY

IRTA

Dr ECSERI LAJOS

Különnyomat a Budapesti Szemle 392. számából

BUDAPEST

1909

I.

Gyakran előfordul, hogy valamely nép igazi nevét más nemzetek nem ismerik, vagy nem használják, hogy tovább ne menjünk, minket se nevez magyarnak a legtöbb idegen hűp, mi se hívjuk sem a németet, sem a tótot s még sok más népet sem úgy, a mint az magát saját nyelvén nevezi. Arra azonban nem igen van példa, hogy ugyanazon nemzet különböző társadalmi osztályai egymás nevét ne ismerjék. Pedig nálunk, legalább az irodalmi nyelvben, ilyenformán áll a dolog a mezőgazdasággal foglalkozó szegényebb néposztályra vonatkozólag, melyet sok különféle néven jelölünk meg és írunk körül, csak igazi nevén nem nevezünk. Az ember önkéntelenül érzi, hogy a «mezőgazdasági munkásosztály», a «kisember», az «agrárnépeség» vagy éppen «agrársocialista» elnevezések, melyeket jobb híjján használunk, nem valami tösgyökeres magyar kifejezések, A paraszt és zsellér szavak szintén nem helyes megnevezései népünk ezen osztályának, az előbbi többet, az utóbbi kevesebbet fejez ki. Pedig van erre jó szavunk, melyet a nép használ is, mely azonban irodalmilag nincs elfogadva és ez a szegény ember elnevezés.

A sok közmondásból és népies szólásmódból, melyekben ez az elnevezés előfordul, elég lesz itt néhányat fölemlíteni. Szegény embert még az ág is húzza.- Szegény ember szándékát boldog Isten bírja. Szegény ember dolga csupa komédia. Szegény ember vízzel főz. Szegénynek a szerencséje is szegény. Szegény embernek változandó a sorsa. Mindezen közmondásokban nem egy bizonyos szegény emberről van szó, hanem a szegény osztályról, melyet úgy is hívnak: a szegénység. Például azt mondják, nincs most itthon a szegénység, nincs most a városban szegény ember. Hát hol vannak? Előbb tovább kubikon. Megtörténik a bíróságnál is, hogy a tanú arra a kérdésre, hogy mi a foglalkozása, azt feleli, hát csak: szegény ember. Ha a gazda

ellen valami panasza van a cselédnek, vagy a napszámosnak, így méltatlankodik: «Hát itt így bánnak a szegény emberrel», ha a béresgyereket ütik-verik, az anyja felszólal s panaszt tesz, mert a szegény ember gyereke se kutya. Sokszor magukat is okolják, kárhoztatják, hogy nincs rosszabb a szegény embernél, szegény a szegénynek legnagyobb ellensége, szegény ember csinálja a drágaságot, fölveri mindennek az árát. A szegény ember név a népnyelvben a mezőgazdasági munkások összességét jelenti, tehát a napszámosokat, aratókat, kubikosokat, tanyásokat és a gazdasági cselédeket egyaránt, akár teljesen vagyontalanok, akár ha van is egy kis földjük, vagy házacskájuk, mert nem a vagyoni állapotot jelenti ez az elnevezés, hanem az osztály fogalmat. Tehát iparos vagy írnok, akármilyen szegény is, nem tartozik ezen osztályhoz, az újabb eredetű gyári munkásokat szintén nem számítják oda. A szegény embernek, mint társadalmi osztálynak ellentéte a gazdaosztály, a kisebb-nagyobb földbirtokosok; mindkettő a régi jobbágy világból származik, az előbbieket főként a zsellérek és gazdasági cselédek leszármazól, elpusztult gazdákkal is jócskán megszorodva, utóbbiak zöme a régi telkes, fél és negyedtelkes gazdák ivadéka. E két osztály a régi időben együtt állt szemben a földesúrral, vagy urasággal, kinek helyére a mezőgazdaság mai rendjében a közép- és nagybirtokos lépett. Figyelemre méltó, hogy a paraszt elnevezést a mi gazdáink nem szeretik, annak még a kiscgazdák is valami sértő mellékértelmet tulajdonítanak, talán mert a jobbágyságra emlékeztet, holott például a németeknél a paraszt erős és tisztelt társadalmi osztályt jelent. Náluk kedvelt elnevezés a parasztegylet, hatalmas a parasztpárt, míg a magyar gazdák nagy parasztságnak tartják, ha őket ily elnevezéssel illetik, azért nem is fog körükben a parasztpárt híveket toborzani.

II.

A szegény ember egyetlen értékes birtoka: munkáereje, egyetlen gazdagsága a jó egészség; ezért a köszönés sokféle módja közt, melyekben a magyar nyelv oly változaton ős gazdag, az a legeredetibb és legszebb, mikor «erőt, egészséget» vagy «jó egészséget» kivannak. Fialat és erő-

teljes embernek nem is okoz nagy gondot szerény igényeinek kielégítése, mert akár mint gazdasági cseléd, akár mint napszámos és arató mindig talál foglalkozást s megél csak úgy, ha nem különben, de bizonyosan kevesebb gonddal, mint sok kiscgazda. Egyébiránt az erős, dologtehető, jó magabiró szegény embert «birtokos ember»-nek, tehető embernek is szokták nevezni. A szegény ember gyermeket már kis korában dologra fogja, az iskolás gyermek a nyári szünetben libapásztor, bojtár vagy kanász szokott lenni, később, mikor az iskolából lemarad, szolgálatba állítják szülei, hogy keressen valamit és ne egye otthon a kenyeret. A gyermekek nevelése és gondozása majdnem egészen az anya feladata, az apa dolga, hogy dologra szorítsa őket, tehát keményebben bánik velük és később is felügyel rájuk, «kéri őket a jóra». Ha a jó szó nem fog rajta, sokszor a dorgálás vagy fenytetés használ s a gyermek megint «jóba foglalja magát», mintha nem is az az ember volna. A fiú gyermekek mint gazdasági cselédek nagyon kapósak, könynyebben kapnak helyet s aránylag jobb bért, mint a felnőtt ember. A régi magyar példaszó ugyan azt tartja, hogy «gyerekszolgával, malaczszalonnával nem messzire mégy»), de a kiscgazda, ki maga is dolgozik, nagyon jól fel tudja használni az ilyen suhanczár gyereket, ki a jószág körül és erejéhez képest minden dologban segít, úgy hogy némely helyen nagyobb bérest nem is tartanak. Mikor az ilyen gyerekek felnőnek, már nem is kapnak mindnyájan helyet, mint gazdasági cselédek, mert öregbéres sokkal kevesebb kell és bár a cselédnek éte bére meg van minden időben, olyan is akad, ki megunja a szolgálatot, nem szeret «más keze-lába» lenni, így azután más kereset után látnak, megszlanak a mezőgazdaság köréhez tartozó különféle foglalkozások közt, vagy más életmódot találnak, kubikosok, fuvarosok, magtári napszámosok vagy más efélék lesznek, de a nyári nagy dologidőben,» ha csak lehet, részt vesznek az aratásban, még ha az év nagy részében távol vannak is.

Bármely foglalkozásban fárasztó, nehéz munkát végez a szegény ember, kivált nagy dologidőben, mint aratás, hordás, kukoricakapálás és törés, sokszor jóformán éjjel-nappal dolgozik pár óra pihenővel. Úgy tartják, hogy évenként

150 olyan munkanap van, mikor a gazda vagy fia együtt dolgozik a cseléddel, mikor tehát szorgos a munka. Ilyenkor a munka már hajnalban megkezdődik és késő estig tart, sokszor megdolgozzák az esthajnalt is. A napszámosok valamivel rövidebb ideig dolgoznak, ők azt tartják, hogy napfeljöttétől naplementig kell dolgozniok, de nagy dologidőben más alkura fogadják őket, igaz, hogy ilyenkor a napszám is nagy.

A mezőgazdaságban ugyanis a termés betakarítása egyike a legsürgősebb dolgoknak, mert a termés mindaddig nem biztos, míg a zsákban nincs, különösen esős nyáron a kész termés nagy része is elpusztulhat, a búza-asztagok, vontatók beáznak, a mag kicsirásodik, hasznavehetetlen lesz. De már ezt megelőzőleg az aratás is igen sürgős, mert a búza fákó lesz, ha idejében le nem vágják, már pedig csak a piros búzának van jó ára, azonkívül a túlrett gabona el is szór. Ezért a munka nagyon összetorlódik az aratás és cséplés ideje alatt, kivált ha jó termés van és a munkabér ilyenkor nagyon nagy szokott lenni. A gazda igyekszik is végeződni az idő javával és siettetí a dolgot, de nem mindig rajta áll, mert «az idő a gazda, nem Vasvári», a mint mondani szokták. Alkalmatlan esős időben, midőn a részesek sokszor napokig darvadoznak az asztag mellett, mert nem lehet csépelni, kevés a dolog, azért szokott a lusta cseléd «hármás ünnepet, hetes esőt» kívánni, de már a részes meg a napszámos nem örülnek ilyen időnek, mert akkor nem lehet dolgozni és nem is kereshetnek.

Hogy a dolog jobban haladjon, a munkásokat sokszor átalányban vagy részre fogadják meg, különösen aratáskor; ilyenkor a munkavezető, bandagazda, a mennyire csak lehet, egyenlő erejű s egyforma dolgú aratókat válogat össze csapatjába. Az első ember — munkavezető — az szokott lenni, jki a munkát legjobban be tudja osztani, hogy a dolog gyorsan és egyenletesen haladjon. Mikor kaszálnak, az erősebbek elől, a gyengébbek hátrább sorakoznak, ahogy az első ember halad, úgy kell utána menni a többinek; a csapat eleje nem maradhat el egymástól, a hátulja sokszor elmaradozik. Az első ember, ha akarja, nagyon szoríthatja a többit, «rájuk adja a vizes halastarisznyát», de ilyet csak akkor tesz, ha nagyon megharagítják. Az meg, hogy az első embert a következő szorítsa a kaszálásnál, olyan

nagy sértés számba megy, a minek emberhalál szokott a következménye lenni. A népdal is bizonyítja, hogy a kaszálsnál tűnik ki, melyik a különb legény: «vagyok olyan legény, mint te, vágok olyan rendet, mint te» így vetekednek. A szegény embernek annál nagyobb a becsülete, minél erősebb s minél jobb munkás, legtöbb dolgozik is szívesen, igyekszik a maga jóvoltáért. Úgy élek én, ha dolgozom; munka után, dolgom után élek, szokta mondani; a ki nem dolgozik, ne is egyék; egyiknek így adatik, a másiknak úgy, de dolog nélkül élni nem lehet, azzal tartják. Nincs is becsülete a dologtalan kapa-kaszakerülőnek, sem a gyenge dolgú kivető embernek, ki csak többedmagával jó, egymaga nem ér semmit.

Kigunyolják a késedelmes embert, hogy jó volna gazdag ember halálának, de még az olyan lányokat is megszólják, kik csak otthon nyújtózkodnak, ahelyett, hogy dologra járnának. Gúny tárgy a hazug ember is, könnyebb utolérni, mint a sánta kutyát; ha nagyokat mond, megkérdezik tőle, hogy «nincs hazugság nélkül?» s kinevetik, ha azt találja mondani, hogy nincs, mert akkor beismeri, hogy hazudott; a helyes válasz az, hogy «el lehet a nélkül». A dicsekedőt azzal vágják, hogy «némely embernek nagyobbat tojik a tyúkjá, mint a másiknak a lúdja». Sok szónak sok az alja, azért nem szeretik a fecsegő, «minden lébe kanál» embert, a ki mindenbe beleüti az orrát, sem az olyat, a ki «kicsiből nagyot hall», vagyis nagyítani, tódítani szerei. A ki nagy örömet mutat, az «vesztit érzi», a kinek csak hiábavalóságon jár az esze és minden újság után kapkod az «babaruhaeszű» ember. Arra sem sokat adnak, a ki csak ugrál, kapkod egyik dologból a másikba, vagy a ki nagy lármával van, «szomszéd hírével» dolgozik. Legtöbbre tartják a komoly, kevés beszédű, a mellett «erányos» embert, az olyat, a ki «egészen egy ember». Az ilyen megtisztelő véleményt nem könnyen oszlogatják, mert a magyar az ember szóval, mint azt számos példa igazolja, rendesen a testi vagy lelki derékség gondolatát köti össze: Ember a talpán. Ember kell a gátra. Emberül végezte dolgát. Embere válogatja. Emberére talált. Embernyi ember. Emberséges ember. Derék ember. Talpig becsületes ember stb. Viszont semmibe vétel és lenézés jele, ha valakit így szólítanak meg: «jó ember». A józan

életű szegény ember, ki a munkát szereti s megbecsüli, rendszerint becsületes is, el lehet róla mondani dicséret gyanánt, a mit ő panaszképen szokott emlegetni: «Igazán él, azért szegény». Természetesen, van kivétel is elég, «hiszen az ujjunk sem egyforma». Akad hazug is, meg tolvaj, «a mit a két szeme meglát, a két keze nem hagyja ott»; az ilyentől úgy fél a gazda, mint az égő tüztől; «mentsd meg Uram tőle a határt, itt minden széjjel van, kilopja a szememet», szokta mondani. Az ilyen hitvány ember azonban csak kivétel, ki családjának is szegényére válik, úgy is hívják: nemzetséggyalázó.

A legtöbb szegény ember önérzetesen mondja, hogy ő eddig az ilyesmitől tiszta volt, ő nem nyúl a máséhoz, ha ráragadna, akkor is lerázná magáról. Általában bizonyos önérzet és büszkeség *νίχη* népünk gondolkozásában. Fél a megszólástól, nem szereti, ha rajta van a világ nyelve, azért kerül is mindent, a miért «szó érhetné a ház elejét». A szegény ember büszke arra, hogy becsülete van annál a háznál, a hol dolgozni szokott és vigyáz, hogy el ne veszítse. Azonban bár becsülettudó és megadja a tiszteletet annak, a kit illet, hizelkedni nem szokott és megveti az árulkodót, besúgót, kit «szegényembergyalázónak» nevez. Van egy kis vers, mely nagyon híven kifejezi a nép önérzetes gondolkozásmódját:

Csúf élet az orczakenyér,
Hozzám ugyan soha se fér;
Hogysem így egyem kenyerem,
Kapán törjön a tenyerem.

A szegény ember gondolkozására jellemző még, hogy nem igen szeret mással közösködni, azt tartja, hogy közös lónak túrós a háta. Csak önmagában bízik, másra nem számít, ezt mutatja számos népies mondás, melyek a néplélek legtisztább tükrői. Más csak más. Ha nem kell valami, bízd másra. Sokat bízni nem jó. Ki másba bízik, lassan hízik. Sovány, mint a biztató szó. Más szájával nem ehett az ember. Minden ember ravasz, csak a pap nem igaz. Ki minek mestere, annak a hunczutja. A nép az üres ígéretekben néni bízik, mert sokszor megcsalták, tévútra, vezették, tudja, hogy a ki sokat ígérget, semmit se szokott megtartani; erre vonatkozólag is van sok szokásmondás: Ne higyj az inged-gallérjának se. ígélet szép szó,

ha megadják igen jó. Igérd meg, ne add meg, nem szegényít az meg. Nesze semmi, fogd meg jól. Holta után sok időre is emlegetik egy híres uzsorás szavajárását, — kedvezek a nevének — ki, ha ígéretére emlékeztették, azt szokta mondani: «Kezemet adtam, visszavettem, szavamat adtam, hazudtam». Mivel olyan sok a szavajátszó és oly kevés a megbízható ember, annál nagyobb becsülete van annak, a ki szavatartó s a mint mondják, párolás ember, mert a mit az mond, az meg van mondva, abban bízni lehet. Jellemző vonása azonban népünknek általában a bizalmatlanság, sokszor minden igaz ok nélkül, csak azért, mert a kit a kigyó megmart, az a gyíktól is fél; különösen úrfélének, «kabátos embernek» nem igen hisz, mert az urak «csak nyúzzák-húzzák a szegény embert». Még legjobban elhiszik, a mit idegen ember beszél, ámbár gúnyosan mondják, hogy messziről jött ember szavának hitelt kell adni, mert nem mehetünk oda megtudni, igazat mond-e? De mivel az idegenre nem tudnak semmi rosszat, mégis könnyebben hitelt adnak neki s az sokszor jobban boldogul a néppel.

Ebben talán része van annak is, hogy népünk szereti tanulni, olvasgatni, szereti hallgatni az utasok, vándorlegények, kiszolgált katonák elbeszéléseit, mint kubikos maga is sok helyen megfordul és szívesen elbeszéli, a mit látott, tapasztalt. Van sok olyan nyughatatlan természetű ember, kiről soha sem lehet tudni, hogy mikor mi műves, ki sorba próbál mindenféle foglalkozást, míg valahol megállapodik; az ilyen próbált ember, mikor elbeszéli élete sorát, rendesen azon kezdi, hogy minden volt már, csak akasztott ember nem. Feltűnő, hogy az egyszerű tanulatlan nép közt mennyi jó eszű ember van, például a kubikosok közül sokan csak oly pontosan ki tudják számítani a végzett földmunkáért járó összeget, akár a mérnök, mások különböző kézi ügyességben, fűrész-faragásban tűnnek ki, némelyik valóságos ezermester.

Népünk jellemző tulajdonsága az is, hogy ismeri a gazdasági felelősség fogalmát, tudja, hogy mindenki a maga szerencséjének kovácsa, ki mint vet úgy arat, a hogy főz, úgy eszik. A közmondás szerint «boldog az, ki másról tanul», csakhogy kevesen vannak ilyen szerencsések, ren-

desen a maga kárán tanul a magyar, pedig ez már nem sokat ér, mert késő bánat, eb gondolat. De azért nem igen veszi be a jó tanácsot s ennél sokkal többre becsüli a kalácsot. Népünk nem valami lágylelkű idealista, hanem az életküzdelemben megedzett kemény faj, melyet bizonyos egészséges önzés jellemez. Embertársainak nagyon szigorú bírója s mindjárt hajlandó elítélni, a kinek rosszul megy dolga, a ki rossz sorban van; különösen az iránt, kinek vagyona volt, de elveszítette, vagy elverte, nincs könyörület. A maga emberségéből szeret megélni, de ő sem szívesen ad másnak, mert mindenütt jó a segítség, csak a táiban nem, sőt olyan mondás is van: atyafi az erszény, rokon a kas. Azért nem lehet mondani, hogy a legközelebbi rokonok szükség esetén, a mennyire tőlük telik, nem segítenék egymást; testvér a testvért nem hagyja, mert vér van az emberben, nem savó, szokták mondani.

Kórházba csak végső esetben adják a beteget, ettől az minden igaz ok nélkül irtózik, attól fél, ha ott meghal, dobják, mint a kutyát. De a család szegyélné is s inkább otthon tartják és segítik, bár hosszas gyógyíthatlan betegség esetén, mikor eleven halottat kell tartani, sokszor elég panaszos segítség az. Ha csak elkerülheti, nem is szeret senkire sem szorulni a szegény ember s inkább titkolj a bajait, mert «szegénység embergyalázó». Nagy bajnak kell már akkor lenni, ha máshoz folyamodik, hogy segítse meg, akkor már félre kell a szegényt tenni és jó baráttól, rokontól, vagy attól, a kinél dolgozni szokott, kisebb kölcsönt kérni. Sokáig megemlegeti azt, aki «megemberelte», arról, a ki nem teljesítette kérését, így szokott beszélni: «nem éltem soha semmi javával». Ha olyan ember utasítja el, kit már ő is kisértett, vagy a ki még rászorulhat, az nagyon bántja; ilyenkor így fakad ki: «lesz még a kutyára dér, hogy a lónak is hasig ér». Ajándékra, mások támogatására nem számít a szegény ember akkor sem, mikor már az idő eljárt fölötte és nem bírja többé a nehéz munkát. Ez az idő pedig elég hamar bekövetkezik. A cselédembert, kinek mindig nyélben kell lenni, előbbutóbb megtöri a «más dolga», jó ha keresett valamit a más tarlóján, a mivel feles munkába foghat, vagy pár hold földet vehet haszonbérbe, olyan is van, ki egész élete munkájával egy-két hold földet szerzett, arra tanyát épített s e körül gyü-

mölcös-, szőlőskertet alakított s öregségére «az tartja benne a lelket». Mert élemedett korában már arató vagy kubikos nem lehet, hamar kidől a munkából s nem is venné be a fiatalabb munkások csapatja. Szokásmondás, hogy minden kímélve tart, még az ember is, de a szegény ember nem kíméli magát a dologban, nem csoda, ha hamar megöregszik; sok már ötven éves korában kész öreg ember. Ő maga is észre veszi, hogy rossz bőrben van, beteges és a nehéz munkára már elégtelen. De meg is mondják szemébe: hej komám, de visszafelé áll a szőröd, nagyon összefelé megy, te is (csak) voltál már ember. Tehát, a ki nem volt oly szerencsés, hogy fiatalabb korában összekuporgatott valamit, pedig ilyen a legkevesebb, könnyebb munkát keres; némelyik beáll pásztonak, a másik csőznek, szőlőkapásnak vagy udvarosnak, még több tanyára megy lakni, hol felesége apró jószágot nevel, ő meg disznót tart, gyermekeit pedig, mikor arravalók, elállítja cselédnek. Míg csak valamennyire is munkaképes, mindig tesz-vesz, dolgozik valamit, mindig könnyebb munkát, egyre kevesebb bérért s mindig összébb szorítkozva él, mert hát «nagyon lement ugye». Mindennap egy nap, a munkaerő mindennap fogy, a kereset mindig kevesebb; így halad az öreg ember «hatvan felé, haza felé».

III.

A nép gazdasági helyzete legvilágosabban kitűnik életmódjából, ez mutatja igényei színvonalat s azt, hogy miképpen tudja azokat kielégíteni. Minél szerényebbek az életigények, annál közelebb állanak az elsőrendű életszükségletekhez; a szegény emberre nézve ez a két fogalom majdnem teljesen egyenlő.

Legfontosabb közöttük a táplálkozás, ezt a magyar nyelv az által fejezi ki, hogy az eledel, eleség, élelem szavak az élni igével ugyanazon tőből erednek. Hogy a, népnelv a gabonát «élet»-nek nevezi, abból is kitűnik, mennyire megbecsüli azt, különösen sokra tartja népünk a tiszta búzát és e tekintetben jellemző az a naiv hit, hogy minden búzaszemen a csíránál rajta van Intón képe. Ez egyzersmind azt is bizonyítja, hogy a magyar nép főtápláléka gabonanemükből áll és valóban a szegény ember túlnyomóan,

sőt azt lehet mondani, hogy majdnem kizárólagosan kenyérral és lisztből készült más eledellel táplálkozik. Tekintsük például a gazdasági cselédek ételmezését, kiket a kisebb gazda rendszerint maga lát el étellemmel és pedig vagy benkosztos a cseléd vagy heti eleséget kap, míg uradalmakban és nagyobb bér gazdaságokban a cseléd rendszeren conventiót kap s abból látja el magát. A családos gazdasági cseléd, ha benkosztos, övetkező bért kapja:*) Első ember pénzére 150—180 kor. lyolcz köből búza, hat köből árpa, esztendős disznó, két lold feles kukoriczaföld, két kocsi tűzrevaló, egy pár csizma jes ételmezés, vagy e helyett heti eleség, mely áll a követcezőkből: körülbelül hétkilós kenyér, $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ kiló szalonna, 25 deka só s másfél liter főzelék, úgymint: kása, tészta, tarhonya felváltva. A többi béres 100—120 kor. pénzbert, 5—6 köből búzát, 4 köből árpát, félesztendős malaczt kap, más bére körülbelül ugyanannyi, mint az előbbieké.

A conventió s cselédek bére annyiban különbözik, hogy ételmezést nem kapnak, hanem összes bérük 12 köből búza, hat köből árpa, 25 kiló szalonna, 25 kilo só, 60 liter főzelék. »A fő különbség, hogy ezek lakást és fűtést kapnak maguk és családjuk részére, tehát kint laknak a gazdaságban, hol a cselédségnek disznótartása, néhol tehéntartása van s aprójóságot feliből nevelhet. Pénzbére 40—50 koronával kevesebb, a mi a lakás értékének felel meg. A mint ebből kitűnik, a cseléd húsfélét ételmeül egyáltalán nem kap egész éven át, a conventió s cseléd a feles aprójóságból jut néha húshoz, a többi cseléd csak akkor, ha családjához hazamegy «tisztálkodni», a mi minden második vasárnap szokott megtörténni s újévkor, midőn egy hétig nincs szolgálatban. Tejet is ritkán kap a cselédség; az, hogy tehéntartása legyen bérében, nem általános. Néhol a cselédség közösen kap egy tehenet fejesre, gyakrabban megtörténni, hogy reggelire szalonna helyett tejet kap a cseléd, így a tej nagy zsiradékmentség a gazdának. Ha a gazdával egy kenyéren van a cseléd és nem heti eleséget kap, akkor az ételmezés valamivel változatosabb, de a főtáplálék akkor is kenyér, szalonna és «étel», a mi tészta levest jelent. Ilyen helyen ren-

*)Ez természetesen vidékenként változik. Kevesebb a bér Erdélyben, a Felvidéken; legmagasabb Dunántúl. Az itteni leírás Szentés vidékéről szól.

desen az a panasz, hogy a zsiradékkal nagyon szűken bának, néhol csak «sóba, vízbe főznek», a mi nem valami tápláló, azért mondják nagyon sovány emberre, hogy olyan, mint a ki sós levet se eszik. Ellenben a jó ételnek az a dicsérete, hogy meg van adva sava, bors, mivel a só nélkülözhetetlen az ételhez. Ha a szegény ember olyan időben, mikor nem szokott napszámos munka lenni, mégis valami csekély keresethez jut, akkor azt mondja, hogy keresett egy kis soravalót s mindazt érti ezalatt, a mi az ételt fűszerezi, a mi nem épen nélkülözhetetlen élelmiszer. A sóról van több átvitt értelemben használt mondás is; például az olyan cselédre, a ki nem válik be és előre látható, hogy nem tölti ki idejét, azt mondja a gazda: «Ez sem eszik itt meg egy kósót». Megtörténik, hogy valaki rosszul bánik a feleségével s ez mégis ragaszkodik hozzá, a mit úgy fejez ki: «Nem bánom, ha egyik oldalamat nyúzza, a másikat sózza, még sem hagyom ott.» A cselédékéhez hasonló a többi szegény ember táplálkozása és évi szükséglete is, tehát a szerint, milyen számú a család, kell 8—12 mm. búza, egy sertés és ennek hizlalására árpa és kukoricza. Minden mázsa búzából 12 kenyér lesz s marad még egy kevés korpá a malacznak. A táplálkozáshoz kell még só, cukor, paprika, bors, ecet, tésztafélék, mint tarhonya, száraz tészta és lebbencs, továbbá burgonya és főzelékek, úgymint: kása, bab, borsó és zöldségek, főleg káposzta, mindezeket annak idejében be kell szerezni, mert ha hiányzanak: «üres konyhának bolond a gazdaszszonya». Nyáron a gyümölcs is igen kedves eledel, mert vagy savanyú vagy húsit, azonkívül kissé változatosabbá teszi a táplálkozást. Gyümölcsből leginkább dinnyét vesz a szegény ember, sokszor dinnye az ebédje kenyérrel, máskor meg reggelire zöldpaprika, fokhagyma vagy vereshagyma van a kenyérhez, vagy néhány alma, rendesen faalja, a mit a szél vert le, tápláléknak nem sokat ér, de hát «has telik vele».

Szüret idején, a ki hozzá juthat, elmegy segíteni és jól lakik szőlővel, a szedők ilyenkor azonkívül, a mit megesznek, egy garaboly szőlőt kapnak, a szüreti mulatságot még soká emlegetik s bíznak benne, hogy lesz majd szőlő lágy kenyérrel. Téltre igencsak minden asszony főz szilvalekvárt és paradicsomot, kedvelt eledel télen a sült krumpli hajába meg a sült tök is. A téli ünnepekre, karácsonyra, újévre kalács

kerül az asztalra s más körömfaladék, gyermekeknek dió, mogyoró, a gyermekvers is megemlékezik e szép napról:

Hej karácsony, karácsony,
Van-e kalács a rácson?
Ha nincs kalács a rácson
Szomorú a karácsony.

A gyermekek kedves ételeiket kitörő örömmel fogadják: «Rétes ide rongyos, kalács ide fontos»; «Derelye az étel eleje»; «Kása Isten áldása» s több hasonló mondásaik vannak. Az úgynevezett gyermekversekben is sok érdekes adat van a szegény ember életmódjára, különösen táplálkozására nézve, azért néhányat közlök itt mutatóba.

Szegény embernek szegény a sora,
Krumpli az ebédje, tők a vacsora.
Akármi lesz vacsorára,
Csak legyen a csutorába
Bor meg pálinka.
Addig iszik, hogy a föld is
Rezeg alatta.

Ez a vers a részeges embert csúfolja ki, a következő pedig aanyag gazdát gúnyolja.

Érik a szőlő, hajlik a vessző, bodor a levele,
Két szegény ember szántani menne, de nincsen kenyere.
Van vereshagyma üres tarisznyába, keserű magába,
Hunczut a gazda, nem néz a napra, csak a szép asszonyra.

Annak a szegény embernek, a ki nem cseléd, hanem másként keresi meg kenyerét, annyiban jobb dolga van, hogy együtt élhet családjával, vannak olyan munkák, melyeknél az asszony is segít, például a kukoriczakapálás, törés és fosztás, sok szegény asszony aratáskor is együtt dolgozik az urával, mint marokverő. Az aratás és a kukoricza munka az, melyen a szegény ember az élelmére való gabonát és a sertéshizlaláshoz szükséges kukoriczát beszerzi, ha ezek megvannak, akkor már az évi megélhetése jóformán biztosítva van. Ha jó termés van és az aratók «jó részese» voltak, továbbá a kukoricza és a vetemények is jól sikerülnek, akkor az, a ki nem áll szolgálatban, hanem a «maga szegénye», jobban jár, mert keresménye jóval többre megy a cselédbéknél. A jó kereset, meg a szép Isten áldása, bár annak pénzbeli értéke mindössze se sok, a bőség érzetét költi föl

a szegény emberben, ilyenkor elégedetten szokta mondani, hogy minden zsákja tele van, egytől azt is hallottam: «Mindent tud most a feleségem adni, csak madártejet nem». De az ilyen bő esztendők nagy ritkaság számba mennek a magyar Alföldön, hol oly gyakori a szárazság és sokkal több a rossz esztendő a jónál.

A szegény ember keresete tehát bizonytalan s ha az aratás silány, kukoricza pedig nem terem, nem tudja bekeresni, a mi éven át szükséges. Ilyenkor az Alföldön kubikmunkára mennek, hogy téli kenyerek után lássanak, de sokszor onnan is csalódva, igen csekély keresettel térnek haza a munka végeztével.

Sok szegény ember ilyenkor annyira meg van szorulva (kenyér dolgában, hogy jó volna, ha egyszer is jutna naponként, mert a cipő hamar kifordul a hajából és bármint tart az eleségen, bármint szorítja, nagyon hamar elfogy. A kenyér hiánya nem is oly ritka eset a magyar Alföld népénél, mint a hogy hinné az ember. A szegény ember gyerekének már a bölcsődalában is azt danolják, hogy nincsen kenyér, elfogyott az ennivaló. Ezt ugyan még nem érti, de már iskolásgyerek korában gyakran szenved éhséget s már ott az iskolában megkezdődik a kenyérért való küzdelem, mely egész életében el nem marad tőle. Mert a szegény asszony sokszor otthon nem tud egy falat kenyeret adni a gyerekek elébe s az iskolába menő gyerekek sem adhat semmit uzsonnára, ez azután vagy éhesen nézi elkeseredve a jobb módú gyermekek étkezését, vagy hízélgéssel, különféle szolgálattelekkel, sőt néha erőszakkal vagy csalással szerzi meg tőlük az óhajtott darab kenyeret.

Nem ritkaság, hogy télen, mikor nincs munka s így kereset sincs, csak egyszer eszik naponta a szegény napszámos ember, sőt sok kis gazda is s napközben egy pipa dohánnyal veri el éhségét. Olyan esetet is tudok, mikor téli időben a tiszai védgát belső oldalának kiszélesítésére kellett az ártérről a gáton keresztül földet talicskázni, ezt a nehéz és háládatlan munkát jól fizették ugyan, de a legerősebb ember sem tudott benne többet keresni, mint a mit megevett, búr szakadásig dolgozott, mert az ilyen munkához jó táplálkozáni kell. Mégis sok kubikos dolgozóit ezen a munkán, mert más nem volt s csak egynehány került olyan, ki inkább hevert

és csak egyszer evett napjában, mint hogy ilyen munkát végezen. Nagy elhatározásoknál, a hol más fajta nép bizonyosan esküdözne égre-földre, a magyar ember azt mondja, hogy inkább egyszer eszik napjában. Megtörtént, hogy jómódú ember lánya szegény kubikos legénybe szeretett bele, szülei nem akarták hozzáadni, de a lány nem hajtott szóra s csak annál maradt, hogy hozzá megy, «ha egyszer eszik is napjában, akkor se jólakásig». Vagy a kinek eladó jószága van, ha télen nagyon préda ára van, nem vesztegeti el, hanem inkább kitarja tavaszig drága eleségen, ha ő maga csak egyszer eszik is napjában. Természetes, hogy nagy dologidőben, mikor a test megkívánja a jobb táplálékot, ilyesmit nem lehet s nem is szükséges megtenni, mert ilyenkor inkább van kereset, de a táplálkozás ekkor is nagyon mérsékelt. Nyáron háromszor szoktak enni, hét órákor van a reggeli, rendszeren kenyér, szalonna, délben ebéd, este |vacsora. Télen rendszerint kétszer eszik a szegény ember, pélelőtt 9—10 órákor falatozik, kenyeretik, délután három órákor ebédel főtt ételt. A cselédek télen is háromszor esznek. Aratás és cséplés idején minden részes kap élelmezésül egy hétre marokverőjével együtt egy véka búzát, két klgr. szalonnát, két liter kását, fél kiló sót; a búzából kitelik a kenyéren kívül a szükséges tészta és tarhonya is. Az aratók reggel kenyeret, szalonnát esznek, délben és este főtt ételt, felváltva kása, tarhonya és suhantott tésztaleves járja jó zsírosan elkészítve, az eledel a végzett munkához képest inkább kevés, mint sok, egy emberre csak fél marék tarhonya van számítva. A főzésnél vagy minden ember a maga kezére dolgozik s ekkor a marokverők főznek, vagy pedig egyik részes a szakács, mert majd minden ember tud főzni, meg kell azt tanulni, mert különben a kubikos s sokszor még a cseléd sem juthat meleg ételhez. Mikor az étel készen van, a közel levőket a szakács enni hívja, biztatván őket, hogy jó ételt főzött, szájuk ízét hozzák elő, a távolabb dolgozóknak a kútgémre akasztott csóvával adja tudtukra, hogy jöhetnek befelé, készen az ebéd. Ha étkezés idején idegen ember vetődik oda, illedelmesen meghívják, hogy tartson velük, legyen része benne, de az többnyire azzal hárítja el: «Csak tessék Isten áldásával». Figyelemreméltó, hogy a szegény ember nem kapkodja be oly mohón az ételt, mint az ideges úri emberek, tudja, hogy az evéshez nyugalom

kell, azért is a legnagyobb sérelem, ha a cselédet annyira űzik, hajtják, hogy «enni se hagyják». A szegény ember lassan eszik, jól megrág minden falatot s nem eszi forrón az ételt. Szépen sorjában szednek ki a tából vagy a bográcsból s nem kanalznak egymás elől: innen eredhet a mondas, hogy sorja van mindennek, mint a derelye-evésnek. A hol huzamosabb ideig dolgoznak, oda az étkezéshez mindenki maga szokott evőeszközt vinni, ezért mondják az olyan emberre, ki valahol nem jól viselte magát s ott be nem fogadják, hogy nincs ott tiszta kanala, úgy is mondják, hogy kirágtá az iszákot. Az evés ideje egyszersmind pihenés és beszélgetés ideje is, azért az meglehetősen hosszú ideig tart, különösen az elfogyasztott keves ételhez képest. Ilyenkor sok mindenféle szóbeszéd felkerül, különösen a gazdák dolga, melyik milyen ember, mennyit örökölt, mennyit szerzett, hogy tett osztályt gyermekei közt, nincs-e valamelyik megrövidítve. Hirtelen meggazdagodott emberek felől sok rágalmat lehet ilyenkor hallani, azelőtt azt fogták rá egyikre-másikra, hogy a forradalomban embert ölt a pénziért, vagy a betyárvilág idején kirabolt valakit, mostanában pedig hamis pénz gyártásával gyanúsítják az olyat, kiről nem tudni, miből szerezte sok pénzét. Sok vidám tréfa, szójáték és jókedvű elbeszélés is esik ilyenkor, így például némelyik azt panaszolja, hogy olyan éhes, alig lát a szemével, csabai tótnak felét sem ismerné meg, de evés után már megbirkózna olyan embernél, a ki két hete nem evett. Vagy ha menyecske van a marokverők közt annak a szakács azzal adja oda kenyerét: «Karéjt vágok, fia legyen, meghámozom, göndör legyen». Ha falánk, nagyétű ember van a csapatban, sokat mulatnak rovására: «Tán pokol a beled, megennéd a holnapi napot, a jövő hetet is». Az álmos embert azzal gúnyolják, hogy nem alszik, mikor eszik. A hájas pohos embert megbámulják, találgatják, hogy mitől hízott úgy meg. Ritka is az ilyen, de annál több az izmos, edzett ember; azt tartják, így kell az embernek megteremtődzve lenni, hogy azt a nehéz munkát, a mit végeznek, kibirbirja. A beszélgetésnek a munkaidő bekövetkezése vet véget. «Útnak, szónak nem éri az ember végit» mondják és dologhoz készülnek. Csak aratás idején történik meg, hogy az aratók ebéd után szundítanak egyet, kicsit megcsalják a szemüket.

A nagy fáradságtól elnyomva szinte élettelenül kerülnek el ilyenkor, de csak mikor már előbb kaszájukat kikalapálták. A szegény ember főtápláléka általában a kenyér, nem csoda tehát, ha megkívánja, hogy az jó és elégséges legyen. Olyan helyen, ahol nem jó kenyeret adnak, nem is állandó a cseléd, de a gazda sem sokra megy fősvénységével, mert ha rossz vagy penészes kenyeret kap a cseléd, rendesen a jószágon tölti bosszúját. Az olyan gazdát, ki a cselédnek jó ennivalót nem ad, vagy bérét elhúzza, valamint a hanyag, rossz gazdát nagyon megítélik, megrójják; akármennyi földje van is, az csak gazdag, de nem gazda. Megtörtént dolog, ámbár már jó régen esett meg, hogy egy igen nagy vagyonú, de hanyag, rendetlen földbirtokos cselédjei hordozkodás közben az úton összevepzték s mikor már mindenkinek lemondták egymást, utoljára egyik azzal torkolta le a másikat: «Hallgass, ebadta Némethez valója». A legtöbb huza-vona és veszekedés gazda és cseléd közt épen a rossz kenyér, vagy a rossz gabona miatt szokott lenni. — Az új cselédtörvény szigorú rendelkezései valószínűleg meg fogják szüntetni azon visszaéléseket, melyek egyes gazdáknál, de némely vidéken általánosan is régebben szokásban voltak, mint például a cselédek conventióját, másodrendű, gszorult, vagy hibás búzából kimérni. Ez nagy és jogos elégedetlenségre adott okot, mert a kenyér könnyen elromlik, ha nagyon szemetes, vagy üszögös búzából készül, az ilyenből elmállott savanyú kenyér lesz, olyan mint a bodag. Még gyakoribb a panasz, a hol a cseléd nem gabonát, hanem kenyeret kap élelmezésül, hogy az nem jól van készítve, kéz után keletlen, lapát után sületlen. A rossz kenyér fekete, mint a föld, nehéz, mint a sár, kifordul az ember szájából, szidják is, a ki készítette, gazdástól; gúnyolódnak, hogy szalonna is van rajta, vagyis «szalonnás» a kenyér; ellenben a szép kenyérre azt mondják, olyan mint az írott kép, olyan szép, hogy majd megszólal. A kenyér, ezen legfontosabb táplálék, mint képletes kifejezés számtalanszor előfordul a népnyelvben. A kinek biztos, állandó alkalmazása van, az kenyérben van, biztos kenyere van, jó hivatalra azt mondják, jó darab kenyér. Elítélik, a ki más szájából kivonná a kenyeret, vagyis ki akarna mást túrni állásából. Semmirevaló emberről azt tartják: az ilyenért nem tud a

kenyér megkenni; ha ravasz úton könnyű keresethez jut valaki, arra az a mondás: hát így is lehet kenyeret enni. Megszólásképen szokták mondani valamely családról, hogy «könnyű életű faj nép», vagy «megszokták a könnyű életet», ellenben az ügyes, élelmes emberről dicséretképen mondják, hogy «megél az a jég hátán is.» Igen szegény ember az, ki kenyérből sem ehet eleget, kenyérből sem lakhat jól. A legnagyobb sértés számba megy, ha valakit kenyeretlennek neveznek. A jótékony ember megosztja kenyerét a szűkölködőkkel, a jó ember olyan, mint egy falat kenyér, olyan, hogy kenyérré lehetne kenni. A kik együtt katonáskodtak, vagy együtt szoktak dologra járni: kenyeres pajtások. A haragos majd megbékül a maga kenyérének. Ha a szülők feleséges fiukkal közös háztartásban élnek, akkor egy kenyéren vannak, ha nem egyeznek s elválakoznak, akkor kétfelé vágják a kenyeret. Az öreg ember megette már kenyérének javát. A hű öreg cseléd gazdájánál kegyelemkenyéren él. A dologtalan cseléd csak kenyérpusztító, azt az étiért sem érdemes tartani; némely ember még hideg vizet se hagyná inni a kútjából. A szegény napszámmossal kímélettel kell bánni, mert az is csak élővel él, az is csak kenyeret eszik, viszont, a ki valamire vállalkozik, az alkunál azt mondja: nem jöhetek ki vele, én is csak kenyérral élek, élnem kell nekem is. Megemlítem, hogy búzatermő vidéken tiszta búzakenyeret eszik a nép csak nagyon szűk esztendőben vegyítik árpával, kevés kukoriczával. Homokos vidéken inkább rozs terem s itt rozsos vagy tiszta rozskenyeret esznek, míg a felvidéken zabkenyér a nóp tápláléka, az ország délkeleti részén pedig a lakosság nagyobb része, különösen az oláhság, kukoriczakenyérrel, máléval él.

Húst, mint már említettem, ritkán eszik a szegény ember, nyáron nem is kívánják a sok húst, ha vasárnaponként esznek is, nem oly nagyon kapnak rajta, nem eszik nagy falatokban, csak úgy bicskahegygyel csipegetik a kenyérhez a csontokról. E szokás a magyarázata annak, hogy takarékos emberre azt szokták mondani: »Lerágja a csontról a húst«. Télen már többször esznek húsételt, a cselédember akkor szokta leólni hízóját, midőn újévkor egy hetet otthon tölt: lakodalmakat is igencsak téli időben szoktak

tartani, ilyenkor birkákat, vagy módosabb helyen bornyút vágnak le, abból készül a jóízű paprikás hús. A megmaradt húsról a levet leöntik s a húst a padláson abroszra kiterítik, teli időben ez hetekig nem romlik el, rájárnak, míg el nem fogy. Balogh János volt országgyűlési képviselő elbeszéléséből tudom, hogy a múlt század hatvanas éveiben a duna-tiszaközi homokpusztákon, melyek akkor még legelők Elváltak, pásztorok, gulyások, kik gyakrabban jutottak húshoz, a felesleges húst zsirjára pergelve a suba bőrére kiterítették, míg az a napon csőrögévé nem száradt, így eltéve nyáron is sokáig el lehetett tartani. E szokás igen régi eredetű s lehet, hogy a magyarság őskorából ered. Én legalább azt hiszem, hogy a honfoglaló magyarok ilyen szárított húst vittek magukkal messze földön való kalandozásaikra s mivel azt a nyeregből vették elő, ebből származhatott a középkori krónikaírók azon meséje, hogy nyereg alatt puhított hússal éltek volna.

Téves nézetnek tartom azt, hogy a nagyobb húsfogyasztás több erőt adna, népünk ismertetett táplálkozásmódja egészséges, észszerű táplálkozás, feltéve, hogy a szokásos táplálékban nincs hiány; nem is hiszem, hogy olyan ember, a ki hússal, vagy nehéz vastagétellel megterhelné gyomrát, a nyári nagy melegben aratni tudna. Az ilyen ételek a mi éghajlati viszonyaink közt inkább télen szükségesek a test táplálására, azért nagyon kívánatos, hogy minden családos szegény ember télen disznót ölhessen, míg nyáron elegendő lenne, ha IV. Henrik francia király óhajtása szerint minden vasárnap tyúk főhetne fazekában. Nagyon fontos volna még a családos embernek, ha könnyebben juthatna tejhez, mint jelenleg, mert a tej kivált gyermekeknek a legjobb, legegészségesebb táplálék. Általában legálább óít, a hol a nép búza- vagy rozs-kenyérrel él, nem is a táplálkozás módjának megváltoztatására kellene törekedni, hanem arra, hogy jóminőségű s elegendő gabonája és zsiradékja legyen minden időben a szegény embernek, csak az el ne hagyja, a mint mondani szokás.

A táplálkozással kapcsolatban még a szeszes italok fogyasztásáról kell röviden szólnom, bár ezeknek nem sok közük van a táplálkozáshoz, mivel igen kevés táperő van bennük. Sőt a szeszes italok túlságos élvezete egyenesen

kizárja a jó táplálkozást, első sorban azért, mert az ita-
lokra költött összeget a táplálkozásra való pénzből vonja
el a részeges ember magától és családjától, továbbá, mert
a sok szeszes ital az emésztést tönkre teszi s a szervezet
ellenálló képességét csökkentvén, azt a betegségre nézve
könnyen hozzáférhetővé teszi. Mindez azonban csak olyan
elfelejtkezett emberre nézve áll, ki nagyon az ivásra adta
magát s mindig részeg, mint a csap belseje. De azt már
nem lehet rossz néven venni, ha az ember néha, mikor az
alkalom úgy hozza magával, lakodalmon, vagy valami alku
megkötése után egy-két pohár bort megiszik, vagy ha egy
pohár pálinkát megkíván, mert jobban tűr vele evés ide-
jéig. Az utas ember is megkívánja az italt, a régi mondás
szerint: «Bort iszik az utonjáró, akár szegény, akár báró.»
A közmondás azt tartja, étel, ital, álm, kell az mind a
három; népünk tehát nem veti meg az italt, de mérsé-
kelten él vele, kicsi nem árt, sok nem használ, azt tartják.
Az olyan embert nem sokba veszik, a ki az eszét el-
issza, de arra se sokat adnak, a ki vizet prédikál, bort iszik.
Munkaközben szeszes italt inni nem szoktak; inkább hajnal-
ban hajtanak fel egy kis pálinkát. A gazda Szentes vidé-
kén a cselédnek bérében szeszes italt sohasem ad, az aratók
ezelőtt bizonyos mennyiségű pálinkát ki szoktak alkudni,
innen az «arató pálinka» elnevezése is bizonyos olcsó pá-
linkának, mostanában ez már nincs szokásban. Részeg cse-
lédet nem igen lehet látni, csak ha lakodalom, vagy más
multság esik, igaz, hogy ilyen multságok, különösen cse-
lédbálak gyakrabban vannak, mintsem kívánatos volna. Az
ilyenkor előforduló gyakori verekedésnek nem annyira az
ital, mint a legények közti régi ellenségeskedés az oka,
sokszor pedig az, mert a lányok előtt tette csúffá egyik a
másikat. Némely községben szinte divatban van a legények
közt a bicskázás, mely nem ritkán halálos kimenetelű. Leg-
inkább azonban újkor szokott berúgni és duhajkodni
a fiatalság, meg sorozáskor, a kik katonának bent maradtak.
Az bizonyos, hogy az iszákos embernek, ki többet van a
Korcsmában, mint otthon, nincs nagy becsülete; a nótában
is az van: «Én vagyok az a ki nem jó, korcsmaajtó nyito-
gató, boroskancsó hajtogató, édes anyja szomorító.» A meg-
rögzött ivókat nem számítva, rendes szegény ember 8—10

koronánál többet nem költ szeszes italokra évenként, a mi még nem olyan nagy veszedelem.

IV.

Az elsőrendű életszükségletek sorában a táplálkozás után mindjárt a ruházat következik. Éghajlatunk szélsőségei folytán a szegény embernek jól el kell látva lenni ruhával, hogy az év bármely szakában a szabad ég alatt dolgozhasson, a hol a mezei munka túlnyomó nagy részét végezni kell. Az éghajlathoz a legalkalmasabb télen a testhez álló magyar viselet, másképen öltözött ember reszket mint a kocsonya, fagyos, ködös vagy szeles időben. Ha jó meleg van, már inkább látni kék munkás-zubbonyba öltözött embereket, az igazi nagy nyári munkánál, az aratáson többnyire ingben, gatyában dolgoznak.

Egyébiránt a magyar Alföldön a szegény ember öltözete semmiben sem különbözik szabásra a közönséges magyar viselettől, kivált a nők egészen olyanformán öltözködnek, mint a gazda vagy iparos családok asszonyai, a különbség csak a kelme finomságában és árában van. A régi női tájviselet, az ingváll, pruszlik, stb. már egészen kiment a divatból, csak néhol faluhelyen látni még. Gyakorlott szem azért mindjárt meg tudja különböztetni valami csekély jelből a más községbeli embert s azt is, hogy hova való. A leányok, a mit szolgálatukkal, vagy napszámon keresnek, mind magukra költik s férjhez menetelükig kiraházkodnak, némelyik még bútort is vesz, a szülők bútort és ágyneműt adnak; a menyasszony ágyát a lakadalom előtt való napon viszik el a lányos háztól. Az ágyneműt a lányos anya lassankint gyűjti össze; sokan tanyára mennek lakni, hogy ludat tarthassanak, a tolláért. A mit a szegény ember felesége napszámmal vagy más munkával keres, abból magának s gyermekeinek ruhát vesz, mert férje keresetéből erre nem igen telik, pedig a ruhát újítani kell, mert máskép, a mint mondani szokás, nem marad benne annyi épség, hogy egy garas ára sőt bele lehetne kötni. A fiúknak, mikor szolgálatba állnak, melegebb ruhát, ujjast, csizmát, szűrt vesznek a szülők, a mi tőlük Mik, később a fiú béréből vesznek neki jobb ruhát, csizmát, meleg kabátot, subát; mindezt s a mi az egész családnak kell, több-

nyíre az asszony szokta beszerezni, leginkább vásári alkalmommal, azért a vásár a nép egyszerű életében még mindig fontos esemény. Különösen a gyermekek várják nehezen a vásárfiát s mikor anyjuk odamegy, felsorolják, hogy mi mindent vegyen, különösen mézeskalácsot is, anyjuk pedig tréfásan perezmadzaggal, perezclukával biztatja őket. Az egyszerű asszony pedig ilyenénképen számolt be az urának vásárlásairól: «Vettem kendnek pipát, aczélat, taplót, kövát, magamnak csak egy öltözet ruhát». A fiú gyermek 18 éves koráig, mikor már legénysorba lép, minden keresetét hazaadja, ettől fogva már külön karra dolgozik s igyekszik annyi pénzt gyűjteni, hogy ha kiszolgált a katonaságot, mielőbb megházasodhassék. A lakodalmat a vőlegény vagy szülei állítják ki, erre az alkalomra ünnepő ruhát csináltat a vőlegény, melynek azután tíz-tizenöt esztendeig is el kell tartani, egyéb ruhát akkor vesz, mikor a szükség kívánja, vagyis inkább mikor telik tőle. Téli gúnyát különösen akkor vásárol a szegény ember, ha hirtelen beáll a tél, ha olyankor kezd hideg lenni, mikor már kifelé megyünk a télből, akkor már csak kitelel valahogy a régi ruhában. Csizmát leginkább akkor vesz, ha jó kukoriczatermés van, minden csizmadia tudja, hogy ilyenkor van legjobb kelete a csizmának, ámbár arra mindig szükség van, mert hamar pusztul a dologban és lemegy az ember lábáról. Mezítláb nem igen jár az alföldi magyar nép a legnagyobb nyárban sem, legfeljebb, ha otthoni dologban van, de hazulról nem megy el lábbeli nélkül, ezt önérzete nem engedi, mert attól tart, hogy ezért lenézik. Van is a dologban valami, mert például a kun községekben, melyekben a birtokosok és zsellérek közt majd mindenütt per folyt a járandóság miatt, ha a per az utóbbiak javára dőlt el, akkor azt mondták, hogy a «mezítlábasok nyertek». Régebben bocskorban járt a nép, de most már csak tarlóban rántanak bocskort aratáskor s a régi viselet emléke csak a népnelvben maradt fenn, például olyan embernek, ki valamit elvállalt, azután húzódozik tőle, «ódzika bocskora»; ha a lábbeli elromlik s nincs pénz másikra, akkor «hamar kilép az ember a bocskorból». Sem a téli hidegekben, sem ősszel és tavaszazal, mikor vizen-sáron kell járni és sokszor szárhegyig csupa sár az ember, nem lehet el jó meleg lábbeli nélkül, azért két pár csizma, de legalább

is egy pár új s egy pár fejelés kell minden dolgos embernek. A csizma mostanában nagyon drága, pár évvel ezelőtt tíz koronáért nagyon jó pár új csizmát lehetett kapni, most pedig kétszer annyit is elkérnek. Hivatkoznak is arra eleget, mikor a cselédek javítást kérnek, hogy nagyon drága a csizma, vagy ha árkolásra, földfordításra alkuszna, hogy annyiért nem rongálhatják a csizmát. Másként is sok jó mondásban, példabeszédben szerepel a csizma, pl. arról, a kinek nagy vagyona van, de nem tud élni vele, azt szokták mondani, hogy annak adja az Isten a sarkantyús csizmát, a ki nem tudja összeverni. A kit a magyar ember nagyon lenéz, különösen olyan asszonyra, a kit megvet, azt szokta mondani, hogy a sáros csizmáját sem törülné hozzá, arról pedig, a kit szeret, azt danolja a legény: «Megérdemli az a lány, kiért sáros a csizmám, mert szeretem igazán». Rossz időben, mikor az embert majd megveszi az Isten hidege, nincs párja a subának, télen jó meleget tart, de nyáron is szükség lehet rá, mert sohasem tudhatja az ember, milyen idő veszi elő, azért a magyar példabeszéd arra int: «Nyáron subádat, télen tarisznyádat el ne hagyd». Egyébiránt a juhászok nyáron is viselik a subát, csakhogy kifordítva, mert így hűvöset tart. Suba tehát kell minden dolgos embernek, az ára pedig nem épen kicsi, mert 60—70 korona egy közönséges suba, az igaz, hogy soká eltart, apáról fiúra száll. A bekecs szintűgy, mint a suba, báránybőrből készül, csakhogy ennek ujja van, tehát kabátalakú, van hosszabb, rövidebb, télen a szegényebb nép ezt is nagyon viseli. Esős időben sem a suba, sem a bekecs nem alkalmas, mert paczallá ázik, ilyenkor a szűrt kell elővenni, annak nem árt úgy az eső. Ez is nagyon elterjedt ruhadarab és sok népies mondásban, a legények cifra szüire pedig népdalokban is előfordul.

Az alföldi népviseletben kevés a változatosság; a különféle foglalkozású embereket még leginkább a kalapjukról lehet megismerni. A pásztoemberek lehajtós szélű, széles karimájú kalapot viselnek, mely szemüket a nap ellen védi. A kocsiszt, kivált a parádés kocsiszt, pántlikás kalap illeti, a népdal gyakran szól a legények kakastollas, pántlikás, virágos kalapjáról. A szegény ember ütött-kopott kalapjáról nem a népdal, hanem az a közmondás emlékezik meg, hogy

minden ember olyan kalappal köszön, a milyen van. Többnyire régi szinehagyott kalapot látunk a szegény ember fején, mert évekig elvisel egy kalapot, még tovább egy téli sapkát, pedig az alföld legnagyobb részén csak a báránybőr-sapkának gyárilag készült utánzatát, ú. n. kötött sapkát hord, melynek csak belseje készül báránybőrből, annak is csak a hitványabb részeiből. Az ilyen sapka ára 3 korona, a tiszta báránybőr sapka darabja pedig 9—10 korona. Aki sok ruhát szagat el, különösen gyerek, azt ruhanyűgnek hívják, a kin nagyon rosszul áll a ruha, az ruhaváz ember, beillene madárijesztőnek a cseresznyefára.

Feltűnő, hogy az alföldi magyar nép ruházatában egyáltalán nincs háziipari készítmény, holott régebben legalább a fehérmű házilag készült. Ez arra vall, hogy népünk nem nagyon ragaszkodik régi szokásaihoz, de főoka ennek mégis a gazdasági viszonyok és a munkarend megváltozása. A régi időben készpénz jóformán nem is került a nép kezébe, keresetét és bérét túlnyomó nagy részben természetben kapta, különösen ruháját is készen kapta/ a cseléd gazdájától. A mi ruha ez időben háziipar útján készült, az nem a cseléd, hanem a gazda háztartásából került ki. Minden gazdának volt kenderföldje, ennek terméséből szötte-fonta a háziasszony nőcselédeivel a fehérműhöz való vásznat családtagjai és a cselédség számára.

Más asszonyok vették a kendert s otthon vagy a fonóban feldolgozták, eladásra vagy fizetésért nem igen dolgoztak, mert nem volt érdemes, hanem csak maguknak és családjuknak. Hogy a fonás nem volt jó kereset, annak emléke fennmaradt abban a mondásban, melyet nagyon sovány macskára, sőt nagyon rossz lóra máig is alkalmaznak: «Ez meg tán fonással keresi kenyerét». Ezt bizonyítja az az ismert népdal is:

Édes anyám is volt nékem,
Késervesen tartott engem,
Éjszaka font, nappal mosott,
Jaj de keservesen tartott.

A gazdasági viszonyok változásával, mikor már mindinkább készpénzben fizették a cselédek bérét, ezek a vásznat készen vették a boltban, ugyanott vásárolta a gazdasszony is a finomabb vásznat családja részére s a vászon-

nak házilag való készítésével lassankint egészen felhagytak. Ezzel együtt csökkent a kendertermelés is, ma már csak oly vidékeken termesztik, hol a talaj erre kiválóan alkalmas s annak feldolgozására a viszonyok nagyon kedvezők, például a Ferencz-csatorna környékén. Továbbá a nemzetiségek, különösen a románok által lakott vidékeken a nép kis darab földje egy részén most is természet annyi kendert, melyből az asszonyok a családnak szükséges durva házi vásznat elkészíthetik. Ez a nép szegényebb, kevesebb pénz forog a kezén, igénytelenebb és jobban ragaszkodik régi szokásaihoz, azért körében inkább fennmaradt a házi ipar ezen neme.

Rendes szegény embernek két-három pár fehér ruhája szokott lenni, mely hetenkint felváltva kerül mosásba; nagyon szegény ember az, kinek nincs mivel leváltani fehérneműjét, az igazán elmondhatja, hogy nincs egyebe, csak ami rajta van. A szolgálatban levő fiúra az anyja mos s a tisztát a gazda házából küldi ki neki; családtalan embernek is van, a ki mos rá. Nagy gondot okoz a mosás meg a főzés a családos özvegy embernek, kivált ha kis gyermekei vannak, ez az oka, hogy többnyire hamarosan újra megnősül vagy «asszonyt állít». Mindig kerül olyan magános asszony, a ki »nagy nehezen egy szóra» enged a hívásnak, s összemegy lakni ilyen özvegy emberrel, mert nincs keresője, azután meg tisztesség nem esik, mondván: «vaczok az ágy ember nélkül» az öreg Zúborné szavajárása szerint. Már az özvegy asszony, ha gyermekei vannak, ritkábban megy férjhez, részint a gyermekek nevelésével járó gondok és költség miatt nem is nagyon kapós, részint fél gyermekei későbbi szemrehányásától, hogy: «megcserélte az apánk nevét.»

Megemlítem még, hogy a szegény ember, ha már ki van ruházkodva, évenként 70—80, „koronát szokott költeni a maga és családja ruházatára, ebben is sokszor felesége segíti saját keresményéből, még így sem telik mindenre, a mi kellene, de hogy is telnék olyan kevésből; pedig ennyit is csak addig költhet ruhára, míg dologtehető és jól keres. Öregségére mindig kevesebb jut erre is, hol ez marad el, hol amaz, abban a korban, mikor «minden szűkül, csak a nadrág bővül» a ruha egyre kopottabb, viseltebb lesz s bizony sok szegény embernek, mire megöregszik, nincs a jó rajtavalója.

A szegény ember egyéb gesznye-gusznyája a lehető legegyszerűbb. Bútora rendszeren a felesége hozománya, még pedig egy ágy, sublód, asztal, két szék, tükör, az edényt a násznép adja ajándékba, ezeket később kiegészítik egy pár ággyal, lóczával, sőt néha dívánnyal, néhány faliképpel, a katolikusok különösen szent képekkel. A katona fiú haza szokta küldeni képmását; a huszárok lóháton vannak ábrázolva, de csak a huszár feje változik ezeken a képeken, a test meg a ló mindig egyforma, az már előre el van készítve. A hol az asszony rendes, ügyes, jóra való, ott a lakásban rend és tisztaság uralkodik, de néhol piszkos, takarítatlan a lakás, nyáron tele légygyel, a ruhák összevissza hányva a földön, mint mondani szokás «a Dócziné ládájában». Sok függ attól, milyen példát láttak a lányok otthon anyjuktól, azért azt tanítja az ismert példabeszéd «nézd meg az anyját, vedd el a lányát»; a mely lány lusta, fendetlen, arról gúnyosan azt szokták mondani: «Evvél is jól jár valaki.» A szoba fődísz a nyoszolya, mely annál szebb, minél több tollas párna van benne, ez a díszesebb ágy azonban nincsen használatban, vannak egyszerűbb ággyak, vaczkok, azokon alusznak; a gyermek vagy öreg ember a kuczkóban, patkán, a hol sokan vannak jut mindenhova. Fődolog, hogy télen a szoba jó meleg legyen s mindenkinek jusson egy párna a feje alá, akkor már pihenhet, mert «jól van a feje alja». Ezt a kifejezést jelképes értelemben is használják és jó módot jelent, míg ha nem jól megy a hozzátartozói sorja, például, ha zivataros időben úton vannak, így szokott szólni aggodalmasan: «Nem tudom, hogy van fejük alja». Az ágy tartaléktöke gyanánt is szolgál, éveken át gyűjtik, végső szükség esetén az asszony eladja az ággyát; nagyon szegény emberről azt szokták mondani: «Olyan szegény, hogy ággya sincs». A teljes vagyontalanságot még inkább kifejezi ez a szólásmód: «nincs annak egy tatárja sem»; tatár az a kis rongy, a mit a mécsben bél helyett használnak. Az is megszokott szólásmód: «úgy maradtunk, mint az ujjam», valami nagy kár után, vagy ha az apa halála után semmi sem maradt a gyermekekre.

V.

A lakás még szegényebb a benne levő holminál, e te kintetben még a birtokos osztálynak sincsenek valami nagy igényei. A magyar hajdan pusztai nép volt s ez még sokáig meglátszott a késő maradékon is. A pásztoember is, a földművelő is csak a zord idő elől húzódik fedél alá, nyáron, mikor «minden bokor szállást ad,» a szabadban szeret lenni; a béres és kocsis a nyári jászol mellett, vagy az istálló előtt hál, fejét a küszöbre hajtva, a fehércselédek is kint alszanak az eresz alatt; a pásztor éjjel a karám mellett fekszik, felsubája szárnyát a feje alá dugja, az aratók is a szabad ég alatt szoktak hálni az asztagok mellett vagy a boglya tövében. Ma már nagy ritkaság számba megy, talán nincs is már, de még most is emlegetnek néhol olyan öreg gazdát, ki mióta az eszét tudja, sohasem hált bent a házban. Az Alföld építkezési anyagokban szegény s így nem csoda, ha a régi világban az egyszerű földművelők nagyon kezdetleges épületekben laktak. Még most is, ha az öreg gazda már mindegyik fiának adott földet, azt mondja, hogy mindegyiknek van már hova bebújni. A kinek se vagyona, se rendes foglalkozása nincs, arról azt mondják, hogy nincs «se helye, se gödre.» A magyar nyelvben a hajlék, szárnyék, putri, gunyhó, viskó szavak mind ideiglenesen készült, alacsony, csak szükség esetére való épületet jelentenek. A jobbágyság történetéből tudjuk, hogy a czivakodó földesurak a jobbágyok hitvány faházait sokszor erőszakkal is elvitették egyik pusztáról a másikra, a zsellérek, cselédek ró ég könnyebben mozdultak. E korból származhat az a mondás, hogy a kinek semmije sincs, annak «hátán a háza, keblén a kenyere.» Még sokkal régibb idő emléke van megörökítve azon szólásmódban, hogy ha valaki elköltözik «felszedi sátorfáját»; már sincsenek sátrak, sem sátorlakók, de a né nyelv fenntartotta emléküket. Az Alföld pusztái, melyekből a mostani nagybirtokok lettek, a múlt század közepéig túlnyomó nagy részben legelők voltak és csak azóta üznek ott rendszeres földművelést. Félreeső fekvésük s a rossz közlekedési viszonyok miatt

tulajdonosaik által elhanyagolva, csak lassankint szerelték fel ezen birtokokat s szinte meglepő, hogy sok nagy birtok felszerelése mily hiányos máig is s hogy épületekkel mily kevésbé vannak ellátva. Különösen a cselédség részére nincsenek rendes lakások kellő számban, sem a házilag kezelt, sem a haszonbérbe adott nagybirtokon. Még csak néhány éve is Békés vármegye legnagyobb részében és Csongrád vármegye nagy uradalmaiban rendszeren három-négy család lakott egy szobában és két ilyen ház közt — mert így nevezik — volt egy konyha, úgy hogy hat-nyolca családnak volt közös konyhája. Kamarájuk a cselédeknek nem volt, csak a padláson használtak egymástól el nem rekesztett részeket, őlát a cseléd maga készített, rendszeren fából, hogy elhordassa, ha helyét változtatja.

Sok helyen a cselédség földbeásott putrikba lakott, az ilyen épület csak annyira emelkedett ki a földből, hogy egy kis ablak elért rajta, az egész oly alacsony, hogy az ember majd beleütötte a fejét a mestergerendába. Nem szükséges mondani, hogy ily lakásviszonyok közt az erkölcsiség, a szemérem, a rend és a nyugodt élet mennyire veszélyeztetve van, vagyis jóformán lehetetlen. Szokás-mondás, hogy «tál kanál nem lehet meg csörrenés nélkül», a mi azt jelenti, hogy a házastársak össze szoktak zördülni, de ismét megbékülnek. «Széjjel tépik a babaruhát, azután megint szent a béke». Ha így összezsúfolva lakik több család, nemcsak vitáik, hanem a legbensőbb családi dolgok is mások szemeláttára történnek, mert nincs a családnak egy nyugodt percze, mikor magára maradhatna. Hogy ezt az állapotot a cselédség mennyire terhesnek találta, mutatja, hogy inkább a földalatti putrit választotta lakásul a cseléd, ha ott magalakhatott, mint a közös lakóházat.

Ezen felül a cselédlakásokban nem volt elegendő levegő és világosság sem, első sorban a túlszűfolttság m inti, azután azért, mert rendszeren csak egyes ablakok voltak, melyeket a nagy levegőjárás miatt télen a cselédség betapasztott, mert másképp ott fűjt be a szél, a hol akart s még a havat is behordta a fergeteg. Természetes, hogy ilyen lakásokban az egészség is folytonosan veszélyeztetve van s hogy azok különösen a ragályos betegségeknek állandó tanyái. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha ilyen lakásban

gyermekek közt kanyaró, vörheny, roncsoló toroklob, torokgyík, felnőttek közt influenza vagy typhus eset van, ebből legkönnyebben járvány keletkezik és ezen betegségeket majdnem az egész majorbeli cselédség megkapja, a mi annál nagyobb baj, mert orvos és gyógyszertár nincs a pusztákon, hanem csak a messzefekvő városban. Különösen nagy volt még rövid idő előtt is a gyermekhalandóság, de némileg javult a helyzet mostanában, mióta a roncsoló toroklob serumát jó eredménnyel alkalmazzák.

Sokat javultak a közegészségi viszonyok az olyan nagybirtokokon is, a hol ingyenes gyógykezelésben részesül a cselédség, kivált ha a gyógyszertári költségeket is az uradalom fizeti; most már a törvény is így rendeli. A városokban szintén megkapja mindezt, a ki a hatóság előtt szegénységét igazolja, de már a tanyán lakó szegény ember nem járhat szegény-recept után s azért az orvosi kezelést elmulasztja; a külhatárban nincs is orvos, de még bábák sincsenek kellő számban alkalmazva; a másik nagy baj az, hogy kocsi sincs mindig, mikor a beteget az orvoshoz kellene vinni. Máskülönb a külhatárban a közegészségügyi viszonyok nem volnának épen rosszak. A tanyák rendszeren a föld partosabb részén vannak építve, magukban állanak s így a levegő jobban járja, s járvány sem keletkezik egykönnyen. A kisbirtokon aránylag sokkal több az épület a föld területéhez képest, mint az uradalmakban, olyan határrészekben, hol pár évtizeddel ezelőtt csak néhány tanya volt, azóta százával épültek új tanyák. Csakhogy ezeket a gazda maga használja, mert vagy az egész évben, vagy legalább a főmunkálatok ideje alatt kint lakik, a felesleges épületekbe pedig tanyást ereszt. A tanyás lakása rendszerint elég jó, mert gyakran maga lakik a tanyán, de mindenesetre külön szobában, a lakáson kívül, azért, mert ősszel tavasszal szántani vetni, télen kidudvázni segít, rendszeren szabad tűzrevalót, sertés és aprójószágartást kap. Az a kevés legelő, a mi a tanya környékén van, kell a gazda és tanyás jószágának, ott tehát a cseléd jószágot nem tarthatna. Kisgazdánál nem is sok családos ember szolgál mint cseléd, különösen olyan szegényszerű ember, a ki maga is dolgozik, inkább legényt vagy gyorolvet tart, de ha feleséges ember is a béres, családja nem a gazdaságban lakik, hanem a községben bérelt lakásban.

Midőn nemrégiben kormányrendelet folytán a gazdasági cselédlakásokat összeírták, az egész szentesi határban 68,000 kat. hold földön, hol több ezer tanya van, mind-össze 33 cselédlakást találtak, a mi az ismertetett gazdasági szokással teljes összhangban van s csak azokat lepte meg, kik a viszonyok felől nem voltak tájékozva. A cselédség a jószág körül hál, nyáron, mint már említettem, a szabadban, télen az istállóban, hol «barmok szája melegítő párnája». A szegény emberek legnagyobb része tehát a magyar Alföldön a nagy községekben lakik és sajnos, a lakásviszonyok épen itt a legrosszabbak. A szegény ember valami nagy bért nem fizethet, 50—60 korona legfeljebb, a mit éves lakásáért adhat, ezért pedig rendes jó lakást nem lehet kapni. Nem is építettek ilyen célra lakásokat, hanem a mióta a tanyarendszer kifejlődésével a gazdálkodás központja mindinkább a külhatárbeli föld lett s a gazda, vagy feleséges fia az óv legnagyobb részében kint lakik, az úgynevezett alsó lakást kiadják, továbbá a mellékhelyiségek egy részét, fészert, kamrát, olykor istállót is átalakították lakássá s ezeket bérbé adják. Az ilyen lakás szűk, alacsony, nem elég világos, mert kis ablak van rajta, a szoba természetesen csak földes, nem padolt. Idegen családok nem szoktak együtt lakni, de a szülők családos fiukkal, vagy vejükkel annál gyakrabban, s így túlszűfolt lakás is van akárhány. Ez még mind megjárna, a főbaj az, hogy a lakás helye sincs jól megválasztva, sokszor az udvar alsó részén van lapos helyen, hol a talajvíz is beszivárog a vályog falakba, melyek ezáltal nedvesek, penészesek lesznek. Az ilyen rosszul épített s rosszul szellőztetett lakásban valami sajátságos kellemetlen szag fejlődik ki, a mit nagyon jellemzően szegényszagnak neveznek, mely átjár mindent, a mi a szobában van, különösen a ruhát és fehérneműt, B csak úgy árad arról, a ki felveszi. A szegényszag kifejezést sokszor képletes értelemben is használják, elbizakodott ember, ki a szegényt ki nem állhatja, azt szokta mondani: nem szeretem a szegényszagot; alacsony sorsból felemelkedett rossz nevelésű emberről azt mondják: megőrzik rajta rajta a szegényszag, látszik, hogy nem padolt szobában született. De van alkalmam elégszer a maga valóságában megösmorni, milyen az a szegényszag; mikor szegény asszony

jön irodámba ünneplő ruhába öltözve, kezében hoz valami régi írást, mire azt elolvasom, az a rettenetes átható dohos penészszag, mely erről s a ritkán használt ruháról kiárad, egészen megüli, szinte nyomja mellemet. De hát még annak milyen élete lehet, a kinek egész télen ilyen levegőben kell élni, milyen romboló hatással lehet az a gyenge gyermek, vagy a beteg ember szervezetére, nem hiába mondják az ilyen lakásra azt is, hogy nagyon sírszagú az a ház, igaz és találó az minden tekintetben.

Másik, még jóval általánosabb hibája a szegény ember lakásának, hogy az télen többnyire nincs jól fűtve és szellőztetve. A fűtés nem sok gondot okozott a régi világban a magyar Alföldön, míg a nádasok megvoltak és mindenki annyi nádat, kákát vághatott, a mennyi kellett neki, de mióta azokat felszántották s a nád is nagyon drága lett, csak olyan ember fűthet rendesen, kinek szabad tűzrevalója van, ilyenek az uradalmi cselédek és a legtöbb tanyás, ezek szalmával fűtenek és pedig, ha szigorú ellenőrzés nincs, annyira, hogy majd ledobban az ember, ha belép abba a túlmeleg szobába. Egészen másképp fűt az, a ki a maga tűzrevalóját használja. A cseléd évi bérében s az arató gabonarészén kívül egy vagy két kocsi szalmát szokott kapni, az pedig, akármilyen «országos» kocsival rak is, nem elég egész télen át, hanem venni kell hozzá, pedig a piacon — kivált gyenge szalmatermésű években — a szalma nagyon drága és olyan kis kocsival adnak, hogy két ember rudasfán bátran elvihetné. Azért sokan más tűzrevalóról gondoskodnak, legtöbbször fát szoktak kiásni résziből s munkabér fejében a galyát és gyökerét kapják, vagy az ártéri füzeseken termett rőzséből vesznek a szabályozó társulatoktól, erre van annyi vevő, mint csillag az égen, mert egy kéve rőzse 10 fillér, s az nagyon elég egy fűtésre. Általános szokás a kukoriczató kiverése tűzrevalónak, a kukoriczaszár ízéke és a csutka is jó tűzrevaló. Szegény öreg emberek és asszonyok sok nyárfalevelet és a tiszai ártereken termett gatzt szokták összeszedni s azzal fűtenek. A hol fával tüzelnek, ott takaréktűzhely áll a szobában, azon főznek s egyúttal kályha gyanánt is szolgál. A tűzrevalóval ilyen helyeken nagyon takarékosan bánnak, sokszor olvassuk, hogy tudatlan emberek a kályha csövét be-

dugják, hogy a meleg ki ne mehessen a szobából s hogy ebből milyen veszedelem támadt.

Az ajtót nem szabad nyitva hagyni, mert tél az idő, az ablakot még kevésbé s hogy ez eszébe ne jusson valakinek, a két ablak köze, ha ugyan kettős ablak van, fűrészporról van kitöltve, hogy a meleg ki ne mehessen egykönnyen az ablak résein. A szegény embernek egyik legnagyobb gondja, hogy telet ki, vagy népiesen szólva, hogy megy a télnek eleség, tűzrevaló s a jószágnak való takarmány dolgában. Azért ha valami dolog nem jól indul, nem sikerül, azt szokták mondani «no jól megyünk a télnek» a mi olyanformát jelent, mint az a mondás: «Szépen vagyunk.» Könnyelmű cseléd, mikor sietésre inti a gazda, azt feleli vissza, vagy csak magában gondolja: «Tavaly se siettem, mégis kiteleltem.»

A zord teli idő által okozott nyomorúságos állapotnak csak a tavasz kezdete vet véget. A mint a biztató jó idő megjön, kiszellőztetik a szobát, kirakják a napra az ágyat, a ruhaneműt. A gyermek, ki télen olyan, mint a penészvirág, a napon visszanyeri arcza pirosságát, a beteg is kiül a napra sütkérezni, rajta már nem mindig segít a napsugár, mert némelyikbe csak háltni jár a lélek az ilyen beteget elviszi a tavasz. Gyakori betegség a rossz lakásokban a tüdőbaj és ebből magyarázható az alföldi vármegyékben a közegészségi viszonyok kedvezőtlen volta s a magas halálzási arányszám, mert ez mindig párhuzamosan halad a tüdővésznél megbetegedők számaival. Ezen vármegyékben ezer emberre átlag öt tüdőgümőkóros halott esik s száz halott közül 16 gümőkórba hal el; oly arányszámok ezek, melyek más országrészekre messze túlhaladva, a fővárosi halandósági viszonyokká vetekednek, sőt részben ezeket is fölülmúlják. Csak néptün nyomorúságos s emberhez nem méltó lakásviszonyainak ismerete mellett érthető meg, hogy túlnyomólag földműveléssel foglalkozó, tehát a szabad levegőn dolgozó alföldi magyar népünk közt miért szed a tüdővész oly sok és egyre szaporodó áldozatot. Mert a ki bármily ok miatt, legtöbbször meghűlés folytán, tüdőbajba esik, abból a rossz levegőjű lakásban ki nem gyógyulhat, mert gümőkórt kap és elsorvad, holott tiszta, friss levegőben, jó táplálkozás mel-

lett meggyógyulhatna. Ha pedig a rosszul szellőztetett, túlszűfolt lakásban csak egy gümőkóros beteg van, attól ezen pusztító betegséget a többiek is elkaphatják, az orvosi tudomány mai állása szerint a tüdővész ember köpése addig terjeszti legkönnyebben a ragályt, míg ki nem szárad s legnagyobb hajlandóságnak arra, vagyis legkönnyebben megkaphatják az alkoholisták, a gyengébb szervezetűek és a gyermekek, így pusztul el sok népes család; igen nagy születési, de még nagyobb halálozási arányszám jellemzi népesedési viszonyainkat, nem ritka a tíz gyermekes szegény asszony, de az is gyakran megtörténik, hogy a gyermekek tüdővészből sorra elpusztulnak. A tüdővész beteget a nép menthetetlennek tartja, azért mondja arra, ki nagyon köhög, hogy ugat belőle a halál kutyája, abból már nem lesz ember, majd csak a sárgaföld gyógyítja meg. A tüdővész terjedése a lakáviszonyokon kívül a nép kereseti és táplálkozási viszonyaival is szoros okozati kapcsolatban van, a tapasztalás azt bizonyítja, hogy sokkal több tüdővész van az alföldi községekben, mint a külterületi lakosság, vagy az uradalmi cselédség közt, mert a kereseti és a lakáviszonyok rosszabbak a községekben s itt aránylag sokkal nagyobb a kereset-képtelenek száma. A kereset is sokkal bizonytalanabb itt és az egyes évszakokban, valamint az egyes években is nagyon különböző.

Az emberiség legpusztítóbb betegsége, a tüdővész elleni küzdelemből, mely külföldön már hosszabb idő óta meglehetősen sikerrel folyik, egy évtized óta hazánk is derekasan kiveszi a részét. Egyfelől minél több népsanatorium létesítésére indult meg az üdvös mozgalom, másfelől az alsó néposztály lakáviszonyainak javításai a törekszik a kormány s az egyes vármegyék.

Földművelésügyi miniszterünk, Darányi Ignác legszebb alkotásaihoz, melyekben a mezőgazdasági munkásosztály iránti jóindulatának sokszor jelét adta, tartozik a gazdasági munkásházak építésének állami támogatásáról szóló 1907: XLV. törvény. E törvény a munkásházak építését első sorban törvényhatósági és községi teendőnek tekinti s azok javára a munkások helyett évenként 300,000 koronáig hozzájárul az állam az építési költség törlesztéséhez; a mint a végrehajtási rendeletről ismeretes, az állam a

törlesztés negyedrésztét fogja átvállalni. A munkásházak 20 évig mindennemű állami, törvényhatósági és községi adó fizetése alól mentesítve lesznek s mindenféle telekkönyvi ügyekben és jogügyletekben bélyeg- és illetékmentesség kedvezményében s még többféle más támogatásban részesülnek, melyek bizonyára nagy mértékben siettetni fogják ilyen gazdasági munkáslakások építését. Az új cselédtörvény 29. §-a pedig a cselédek lakására vonatkozólag elrendeli, hogy azokat úgy kell építeni, illetve a meglévőket tíz év alatt olyként köteles a gazda átalakítani, hogy minden nő vagy családos gazdasági cselédnek külön szobája és kamrája legyen. A részletes építési szabályok megállapítását és a kivitelre vonatkozó intézkedéseket általában a törvényhatóságok hatáskörébe utalja ezen törvény.

Egyes törvényhatóságok már jóval ezen törvény meghozatala előtt foglalkoztak a munkás- és cselédlakások ügyével s ezek közül Csongrád vármegye tevékenységét kívánom itt felemlíteni.

A vármegye szegényebb néposztályának fentebb ismertetett szomorú lakásviszonyai már régebben felkeltették a vármegyei hatóság figyelmét és érdeklődését. A vármegye már 1905-ben, tehát az államot jóval megelőzve, szabályrendeletet alkotott a gazdasági szegődvényes (conventios) cselédek lakására vonatkozólag. Ezen szabályrendelet szerint minden földbirtokos (bérlő) köteles minden családos és állandón alkalmazott gazdasági cselédje és hasonminőségű alkalmazottja részére, a mennyiben ezeknek a felfogásnál lakás biztosított, egy szobából, megfelelő konyhából, mely két család részére lehet közös is és az élelmiszerek eltartására szolgáló, a szobától elkülönített kamarahelyiségből álló egészséges lakást szolgáltatni. Köteles minden gazdasági telep részére emberi élvezetre alkalmas vizű kútról gondoskodni, s minden telepen, mely a községtől, hova tartozik, 3 kilométernél távolabb esik s melyen 50-nél több lélek van, ragályozó betegek elkülönítésére szolgáló helyiséget kell tartani. A szükséges új cselédlakások két év alatt felépítendőek, a már meglévők 15 év alatt fokozatosan átalakítandók, ezen határidő az 1908 február 28-án megalkotott új szabályrendelettel akként lett módosítva, hogy összhangzásban az új cselédtörvényvel, az átalakításnak legkésőbb 1917 október 31-ig

meg kell történni, fenntartatott ezen szabályrendeletekben az egészségügyi hatóságoknak azon joga, hogy a közegészségesen veszélyessé vált lakhelyeknek azonnali kiürítése hatóságilag elrendelhető. Ezen szabályrendelet végrehajtására dr. Cicatricis Lajos vármegyei alispán részletes utasítást adott ki egyúttal a cselédlakásokat az egész vármegyében bizottságilag megvizsgáltatta, a hiányokat megállapította és szigorúan ellenőrizte, hogy azok pótlása megtörtént-e. A vizsgálatok eredményéhez képest nagyszámú cselédlakásnak záros határidő alatti kiürítése s még sokkal többenél lényeges átala kítás rendeltetett el. Az alispáni utasítások szerint a lakásban minden felnőtt személyre 10 köbméter légtáv és négy □-méter felület volt számítandó, továbbá «emberi lakás céljaira csak a föld felett, szilárd anyagból (tégla, vályog, vert fal) épített zárható és nyitható ablakokkal, ajtókkal, fűtésre és főzésre megfelelő tűzhelyekkel és kéménnyel ellátott, szilárdan fedett, tűzmentesen lepadlásolt épületek használhatók, melyeknek lakott részeiben a falak vakolva és meszelve vannak».

Ezen szabályrendelet végrehajtása elé az érdekelt birtokosok semmiféle nagyobb akadályt nem gördítettek inkább időhaladékot kértek az építkezési anyag beszerzésére, úgy, hogy most már számos új cselédlakás épül is. Panaszt hallottam arról, hogy több új cselédlakáson egyei ablakok vannak. Felemlítem, hogy az örgróf Pallavicini-féle mindszent-algyői hitbizomány egyik 8000 holdas bérletén a cselédlakások felépítésének költsége 90,000 koronába került mely összeget az uradalom fektette be, a bérlő pedig annak kamatját fizeti a bérleti idő alatt. A munkásházák építése Csongrád-vármegye községeiben szintén szépen halad. Szentes városa még 1904-ben 140 házhelyet, egyenkint 240 II-ölével osztott ki munkáslakások céljára 1 koronáért □-ölenkint; a telek ára kamat nélkül 10 év alatt fizetendő az építkezési anyagot a munkások maguk vették, melleszlr 40,000 korona kamatmentes, 20 év alatt törlesztendő államsegélyben részesültek. Ezen rendszer azonban nem bizonyult jónak, mert az építőanyagot drágán szerezték be és különben is igen költségesen, még a megszabottnál is nagyobb mérvben építkeztek. Sokkal olcsóbban épült Csongrádon 63 munkáslakás, mi nagyrészen Sóhlya Gyula köz-

ségi jegyző érdeme. Ezekhez 200 □-öl területű telket □-ölenként egy koronáért a város adott, az építkezés átlag 450 koronába került; az építés azért volt oly olcsó, mert az épülethez szükséges téglát és faanyagot a vármegyei alapokokból rendelkezésre bocsátott 20,000 koronából a község szerezte be versenytárgyalás útján, úgy, hogy az épületfák már ki voltak ácsolva s azokat csak össze kellett rakni. Ebben az építettő munkások maguk is segédkeztek, továbbá vályogot vertek és a melléképületeket, kamrát, ólat, a fent említett költségen felül teljesen maguk készítették.

A gazdasági munkásházak építésének állami támogatása törvény által biztosítva lévén, újabb actió indult meg ezer munkáslakás építésére a vármegye különböző községeiben. Ezekből néhány ház Szegvárt már fel is épült, melyek a telek árán kívül átlag 620 koronába kerültek, az építéshez a téglá és faanyag versenytárgyalás útján szereztetett be, a vályogot a munkások maguk verték, az építkezésnél segítettek. Szentesen kétszáz gazdasági munkásház felépítése van tervbe véve, a telek árán kívül körülbelül 700 korona költséggel egyenkint, erre a célra hetven hold jó minőségű földet vásárolt a vármegye, melyeket 400 □-öles telkekben szándékozik kiosztani. A telepen gazdasági irányú elemi iskola lesz, mintatérül szolgáló konyhakerttel, hol a felnőttek is gazdasági példaadást nyernek a konyhakertészet üzésőre. Lesz továbbá népház is s ebben népiroda, hol a nép ingyenes tanácsban és jogsegélyben részesül, ugyanitt lesz elhelyezve a munkásközvetítő hivatal, a népkönyvtár s a háziipari készítmények értékesítő szövetkezete és ennek raktárai.

Ezen telkeknek részben artézi kút vizével, részben a Kurcza-folyó holt medréből való öntözése van tervbe véve, úgy, hogy a telekből szabadon maradó területen a munkások konyhakertészetet folytathatnának, mire a telek, melynek négyszögöle két koronába kerül, kiválóan alkalmas; a fölös számmal jelentkező munkások közül előnyben részesültek a nagyobb családúak és azok, a kik a konyhakertészettel foglalkozni szoktak. A tervezet szerint ilyen ház a telek s építkezési anyagokank árlejtés útján való megvalósítása mellett legfeljebb 1500 koronába kerülne a vályogon kívül a mit a munkás maga verne ki.

Ezen összeg 20 éven át fizetendő 7.80% kamatozású törlesztéses kölcsönből lenne fedezve, melyet a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 95.5%-os árfolyam mellett bocsát a vármegye rendelkezésére, az évjáradék tehát mintegy 120 kor. volna, melyhez az állam 25%-kal járulván, a munkásoknak 90 koronát kellene évenként fizetni, hogy a ház árát 20 év alatt, melyen belül a ház hatósági beleegyezés nélkül eladható nem lenne, teljesen letörlesszék.

Ezen évjáradék tehát mindössze kb. 30 koronával lenne drágább a munkások által jelenleg fizetett házbérenél, a mit részben a kert használata pótol, de áldozatot is szívesen hoznak a jó, egészséges lakásért. Azt tartják, kakas is úr a maga szemétdombján és a szegény ember önérzetét s munkakedvét nagyon emeli, hogy emberhez méltóan és mindenkitől függetlenül a magáiban lakhatik.

VI.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a munkásosztály lakásviszonyainak javításán az államkormány és a helyi hatóságok egyaránt dicséretes buzgósággal működnek s ezen fáradozás folytán lényeges javulás várható e téren, a mi közegészségi, közgazdasági és erkölcsi tekintetben is nagy haladást jelentene. Bármilyen üdvös és fontos is ezen törekvés, nagy hiba volna ezzel és a közelmúltban hozott többi munkásügyi törvénnyel a szegényebb néposztály sorsának javítására szükséges intézkedések sorát kimerítettnek tekinteni. Lényeges javulás a munkáskérdés terén csak akkor várható, ha mindenki, a ki dolgozni kíván, talál is munkát, melyből megélhet, tehát ha a munkaalkalom szaporodik, a munka értéke emelkedik, ha általában a kereseti viszonyok javulnak. Jelenleg a mezőgazdasági munkával foglalkozó szegény ember koránt sem bírja munkaerejét úgy értékesíteni, mint az kívánatos és megnyugtató volna, mert kivételes eseteket nem tekintve, séma gazdasági cselédeknek, sem „azoknak, kik szolgálatban nem állanak, évi keresete nem igen haladja meg az ötszáz koronát. Ezzel már a legtöbben be is érik, vagy legalább ennél többre nem is számítanak, mert nagy úr az az ötszáz korona, nehéz azt összekaparni, sokat kell

húzni-vonni érte. Évi jövedelmének mintegy fele értékét természetben keresi meg a legtöbb szegény ember, aratáson, harmados kukoriczaföld munkálásával, sertéshízalással, a másik felét, tehát mintegy 250 koronát, készpénzben kell neki megszerezni. Minthogy azonban az évnek legalább negyedrésztében semmiféle állandó munkát nem találhat s mivel az aratással, csépléssel és a különböző kukoriczamunkával ismét majdnem ugyanannyi idő eltelik, tulajdonképpen félév alatt kell ezt a pénzt megkeresni, de még az ünnepeket és a munkára alkalmatlan időt is le kell számítani, ez után maradna még százhuszonöt dolgozó nap, melyen átlagokét koronás napszámmal kereshetné meg az említett összeget. Hogy azt csakugyan megkereshesse, ahhoz első sorban kell, hogy még javabeli, munkabíró ember legyen, másodsorban hogy legalább a nyári nagy dologidőben egészséges legyen, mert ha ilyenkor csak pár hetet mulaszt is, azt egész évben megérzi. Kell még az is, hogy a jószághoz szerencséje legyen, mert a szegény ember, különösen a cselédféle, leginkább abból pénzel; ha már most hízója eldöglik vagy más ilyen nagy baj éri, sem ruházatára nem telik, sem télire nem lesz elegendő húsétele és zsiradéka s csak nyomorog egész esztendőben. Sokat határoz még az is, milyen gazdasági év van, talál-e munkát mindenki, a ki dolgozni akar; ez nem függ kizárólag a termés eredményétől, mert például, ha sok dült vetés van és a szem megszorul, bár a termés rossz, de mivel azt nehéz letakarítani, aratás idején sok munka és nagy napszám szokott lenni; mégis rendszerint jó gazdasági években magasabb, rossz esztendőkben alacsonyabb a munkabér. Legrosszabbak szoktak lenni az aszályos, száraz esztendők, mikor némely vidéken hónapokig nem esik az eső és a vetés apróra és ritkára marad. Ilyenkor kevesebb arató kell s a mint mondani szokás, nem kell a szegény ember semmire, tehát ő is károsodik, nemcsak a gazda, sőt elsősorban őt sújtja az aszály, mert az leghamarabb a kukoriczának szokott megártani, a mit többnyire a szegény ember munkál résziből. Tapasztalás szerint a magyar Alföld némely vidékén minden harmadik évben van aszálykár kisebb nagyobb területen, a minek mértéke a talajtól, az eső mennyiségétől és járásától, de mégis leginkább attól függ, hogy a föld elegendő

téli nedvességet kapott-e? Ha ez elmarad, tapasztalt gazdák már előre tudják és beszélnek, hogy «már megint nem lesz egész esztendő». Sokat javíthat még a vetésen egy jó májusi eső, azért mondják beszélgetés, politizálás közben, vagy valami tervezett újításra, hogy többet érne annál egy jó májusi eső, azt is szokták tréfásan mondani, hogy «májusi eső nem szükség», a mi azt jelenti, hogy ha ilyenkor esők járnak, nem kell szűk esztendőből tartani. Az emlékezetes 1863-ik szűk esztendőben az aszály 500 □ mérföldre terjedt ki, azóta a rossz esztendőket ezen évhez szokták hasonlítani s bizony gyakran hallani, hogy egyik-másik év «rosszabb, mint hatvanhárom».

Ilyen száraz esztendőben 1905 nyarán, mikor az Alföld tiszántúli részén a vetés oly silány volt, hogy azt csak ezzel az egy szóval fejezték ki: «gyász», kukoricza pedig semmi sem termett, többször hallottam nagyon jó dolgos emberektől, hogy «el kell menni erről a tájról a szegény embernek». Ezek még nem gondoltak kivándorlásra, csak az aszályos vidékről akartak elköltözni, de ha már a szegény ember nem élhet meg szülőföldjén s azt el kell hagyni, már akkor könnyen megfogamzik lelkében az a gondolat is, hogy hazáját elhagyja.

A rossz termés, kivált az aszály által okozott gazdasági csapások még a munkásembernél is érzékenyebben sújtják a kisbérloket és feleseket, kik sokszor egész életük keresményét, vagy csekély örökségüket elveszítik egyetlen rossz esztendőben s annak lesznek örökös koldusai. Azt szokták ilyenkor mondani, hogy rájuk már beborult, mert mindenüket, a mijük volt s azonkívül egész évi munkájukat is beleverték a földbe, de hiába vergődtek vele, mégis «beleléptek a semmibe». Velük együtt ily években sok eladósodott kis gazda is tönkre megy, kik már régebben küzdöttek, hogy földjüket megtarthassák, sokat megkoplalták, megrongyoskodták s ily rossz évben végre is leroskadnak a terhek és csapások alatt. Ilyesmi ezelőtt is gyakran megtörtént, csakhogy a kik így elpusztultak, azok közül sokan vagyonuk romjaival az ország más vidékeire Vonultak, hol még akkor a föld sokkal olcsóbb volt, itt megtelepedtek és sokszor szépen szereztek is. Most azonban a föld ezen távolabbi vidékeken is nagyon drága, s így a kik most elköltöznek, már nem maradnak az országban, hanem Ameri-

kába vándorolnak, úgy, hogy a kivándorlók zöme az Alföldön ilyen kisgazdákból áll, kik itthon kis birtokukból nem tudnak megélni. Mezőgazdasági munkás aránylag még nem sok ment ki, a kivándorlás okául a legtöbben azt adják elő, hogy Magyarországon, mint mezőgazdasági államban, téli munkát nem kaphatnak, nyáron pedig nem kereshetik meg, a mi egész éven át szükséges. Szerintük ezen nagy állami földmunkálatok által lehetne segíteni, hol mini kubikosok munkát és keresetet kaphatnának.

A kivándorlás tehát a magyar Alföldön az ország más részeihez képest eddig még csak szórványos, de ha egyszer megindul, épen olyan gyakori lehet, mint az ország más vidékém, mert a kivándorlás gondolata már nem idegen a nép előtt s azzal sokan foglalkoznak.

Feltűnő, mennyire megváltozott a nép eszmeköre és gondolkozásmódja egy emberöltő alatt, egészen mások vágyai, céljai, más a beszéd tárgya is, mint régebben.

Az 1848-ik évi szabadságharcz után, a mint a sebek behegedni és a nagy küzdelmek emlékei halványodni kezdettek, a magyar nép életének legfontosabb ügye az örökváltság, népies nyelven a «váltás» s az összes birtokviszonyokban ebből keletkező nagy változás lett. Az úrbéri kapcsolat megszűnése következtében szükségessé vált a jogviszonyok újabb rendezése, a közös legelők felmérése és elkülönítése, a mi mind a volt úrbéres községek egész lakosságának legnagyobb érdeklődése mellett ment végbe, napirenden voltak az úrbéri perek, melyekben a voll jobbágyok összessége állott szemben volt földesurával s a perhez szükséges adatok keresése, az okmányok megszerzése, a perköltségekre való többszörös gyűjtés, valamint soká húzódó pernek minden fordulata állandó izgatottságban tartotta a népet. Nem kevesebb ellentét merült fel a voll jobbágyok között a közös legelők felosztásának módzatai tekintetében, más arányban osztottak azokban a jobbágytelket birtokosai és azok, a kiknek csak házuk volt, a házatlan zselléreket egészen kirekesztették az osztzkodásból, mi nagy elégedetlenségre adott okot. A felosztás sorrendje és helye szintén sok vitára és bujtogatásra adott alkalmat, melyeknek csak a telekkönyvezés vetett véget. A jászkun községekben majd mindenütt perre került a dolog a redemtus

közbirtokosság és a zsellérek, valamint a bevándorolt lakosság közt, mert itt a közlegelőkből csakis azok részesültek, kiknek elődei a pesti rokkant katonák házának elzálogosított jászkun kerület kiváltásához hozzájárultak, ezen perek némely része még maig is folyamatban van.

Az alkotmány visszaállítása óta a közéletben mind nagyobb teret foglaltak el a politikai kérdések és a különböző politikai pártok küzdelmei, úgyszintén a helyi érdekek körül és személyes versengés folytán keletkezett harcok is, melyekben a szegény nép is élénk részt vett, még oly ügyekben is, melyekben szavazati joga nem volt s így izokra közvetlen befolyást nem gyakorolhatott. A nép ezen kérdésekben többnyire a szélső radicalis nézeteket vallotta és sokszor csalódás érte, mikor nagyhangú és ábrándos ígéreteknek hitt; ez lehet az oka azon szálló igének, mely a politikát csak az urak hunczutságának tartja. Azt is megtanulta a nép tapasztalásból, hogy «a ki a tűzhöz közelebb ül, az jobban melegszik» vagyis, hogy a közérdek czímén sokszor csak a vezetők magánérdekei nyernek kielégítést. A politikától ezért mindinkább eltávolodik a nép lelke és az csak ritkán, nagyobb izgalmak idején tölti azt be, annál több figyelmet kezd fordítani a gazdasági ügyekre és saját kedvezőtlen helyzetének okaira.

Az egész mezőgazdaság válságos állapota, különösen a mezőgazdasági munkásviszonyok rosszabbra fordulása egyfelől, a socialista párt szónokainak és hírlapjainak izgatása másfelől gyorsan elterjesztették a socialista eszméket, melyekre a talaj elő volt készítve és melyek a létező állapotok viszásságainak és igazságtalanságának kimutatásával, valamint a munkán s az emberi jogok egyenlőségén alapuló új társadalmi rend lehetőségével és szükségességével a munkásnép lelkét egyformán lázba hozták. A szegény nép körében, de sok helyen a kisgazdák között is ezen mozgalom eleintén a földfelosztás népszerű jelszavával indult meg. Találkoztak ugyan egyesek, kik a nép régi eszejárása szerint úgy gondolkodtak, hogy az uraságtól nem lehet elvenni birtokát, mert azt ősei vérrrel szereztek, de a nagy többség letorkolta azokat, kik ilyen «ódsi» eszméket hangoztattak, így ezek elhallgattak, s a földosztók vették át a vezetést, bár a nép józanabb része tudta, hogy ebből semmi sem lesz, «mert

olyan fát mozgatnak, a melyet soha életükben ki nem döntenek».

Igy is történt; a földfelosztási mozgalmat a hatóságok elnyomták, s maga a socialdemokratia is más irányt vett, s inkább elvi alapon folytat küzdelmet a népjogok kiterjesztéséért, az általános egyenlő titkos szavazati jogért.

Bizonyos tekintetben tehát a socialista mozgalom sem tudta beváltani a hozzáfűzött vérmes reményeket, pedig sok embernek a kemény életküzdelmek között, midőn sorsán javítani szeretne, de nem tud, épen ilyen vérmes reményekre van szüksége. Népünk most ezeket az amerikai kivándorlásban keresi, az amerikai viszonyok, az ottani korlátlan társadalmi szabadság, az egyenlő jogok és főleg a két-három-négy dolláros napszám körül forog most a beszélgetés a nép nyilvános és magán-összejöveleiben. A kivándorlók leveleiből ismerik már széles körben az amerikai viszonyokat, ha ily levél érkezik, arra sokan kíváncsiak, azt az érdeklődők felolvastatják. Az amerikai magyarok szinte tudják, hogy milyen sokan és milyen nehezen várják tudósításait, azért a levelek kezdete vagy vége mindig az, hogy az Isten áldja meg ezen levélnek úgy olvasóját, mint hallgatóját. Egy-egy ilyen amerikai levél valóban nagyon érdekes olvasmány; hogy a lelkes magyar mint sajnálja szép hazáját, de hiába, itthon nem lehet tisztességesen megélni, kivált családos embernek, mert nincs téli munka. Lassankint megismeri a kivándorló az északamerikai politikai pártok elveit és jelszavait, továbbá a munkások és munkaadók nagy küzdelmét, az elnökválasztás jelentőségét és hatását a munkáviszonyokra, átviszi lassankint honszeretetét az ó-hazáról az új-hazára, bár ő Amerikában is jó magyar akar maradni s táplálja a reménység, hogy még visszajön valamikor. Vannak, a kik kedvezőtlen tudósítást küldenek «az; Amerikában való sorok és viszonyokról» és nagyon ajánlják mindenkinek, hogy ha erősen élnek is az ó-hazában, csak maradjanak odahaza kedves családjaik körében, mert ne gondolják, hogy Amerikában talán a manna hull, hanem itt is elmondhatjuk azon közmondást: a szerencse szárnyon jár, boldog, kire rátalál; csakhogy a szerencsés a magyarok közt igen kevés. Magyar Ferencz, szentesi kivándorló írta

ezt, s leveleiből érdeemesnek találok még néhány részletet közölni:

«Ezt az Amerikát az igaz néven nem Amerikának kék hívni, hanem Nyomorikának, itt van annyi nyomorék ember, hogy ezt fájós szívvel lehet nézni, de nagyobb része csak magyar, mert itt a magyar embernek, a ki csak magyarul tud, igen szomorú helyzete van, mert minden munkában oda küllik, a hol legveszedelmesebb a munka, a hol minden pillanatban várhatja a halált, hanem azért sajnós, sok embernek még ilyen veszedelmes munka is jó volna, hanem annyin tannak munka nélkül, hogy a szegénység majd megeszi egyenást. Én magam, mióta kint vagyok, harmadik helyen vagyok, elsőb bementem egy vasgyárba, a hol sok ezren dolgoztunk naponta 10 óra hosszat, a fizetés 1 dollár 80 cent volt, de bizon egy nap sem volt úgy, hogy halott ne lett volna, de volt 3 is egy nap és még nyomorék mennyi, hogy sírt az ember lelke, mikor a maga életére is gondolt, hogy többé nem látja kedveseit, szeretteit, de mit tegyünk, csakhogy munkánk legyen, az életet nem tekintve, minden munkát elvállaltunk, mert itt vagyunk ebben az óhajtott Amerikában. Most pedig egy szénbányában dolgozom, bizony ez is nagyon veszedelmes, mert azt tudjuk, hogy beme gyünk, de hogy életben kijövünk-e, azt az Isten tudja; de mit tegyünk, muszáj, mert az kenyér.»

Megható a szentesi szegény ember találkozása az egykori híres népvezérrel, Sima Ferencz volt országgyűlési képviselővel, ki 1904 elején súlyos betegen feküdt Clevelandban, hol nemsokára meg is halt.

«A múltkori utazásomban — ezt írja — felkerestem Sima Ferencz urat is Clevelandban, de szívfájdalommal, a milyen helyzetben találtam, nem is tudtam vele jól beszélgetni, mert az sírás mindjárt erőt vett rajtam. Már akkor négy hónapja feküdt az ágyban és semmi szolgát nem láttam körülötte, én itattam meg, mert nem volt a ki meg-itassa. Ilyen a világ, sokat ígér, keveset ad».

Érdekes cikkekkel irt Hegyi Antal volt csongrádi plébános, ki néhány évig mint clevelandi rom. katolikus lelkész működött, a csekély számú amerikai magyar földművesek és a százezrekre menő magyar ipari és bányamunkások életmódjáról Amerikában. Ez ismertetésből kiténik,

hogy a kivándorolt magyar munkások legnagyobb része nehéz, keserves munkával keresi kenyerét. Reggeltől nap-estig, mások estétől reggelig dolgoznak, mint a barom, a bányákban, gyárakban és kikötőkben és csak keveseknek jut a szerencse, hogy mint cselédek nyerjenek állandó foglalkozást és keresetet, mert a házi cselédeket, különösen a nőcselédeket, nagyon jól fizetik Amerikában. A gyári szerencsétlenségeknek se szeri se száma, mivel az amerikai gyárak felületesen vannak építve, hogy előállítá-
 suk kevesebbe kerüljön. Sőt a munkások életbiztonságára sem fordítanak kellő gondot, mert ha véletlenül elpusztul valamelyik közülök, tíz más jelentkezik helyére. A munkások napi keresete, Hegyi Antal ezen tudósításai szerint, melyek még a legutóbbi nagy ipari válság előtti időről valók, átlagban két dollárra megy, különösen nehéz, vagy különösen veszélyes munkanemekben még több is, de a kikerülhetetlen eredmény, hogy rettenetes, emberölő munkájukban idő előtt tönkre mennek, munkaképtelenné válnak, még ha kedvez is nekik a jószerencse, hogy megkíméli őket nagyobb balesetektől. A magyar kivándorlók közül elenyészően csekély a takarékos munkás, ki keresetének nagy részét félreteszi, a legnagyobb rész csak a korcsmák, az ú, n. saloonok közelében telepszik meg s este, mikor munkájából hazamegy, nem tud ezek mellett elmenni, hogy oda be ne térjen, ott pedig az ital mértéktelen élvezete által keresménye nagy részét eltékozolja. Az itthoniak nem értesülnek a kivándorlók sok bajáról és szenvedéséről, hanem csak azokról hallanak, kik jó szerencsével jártak; ezeknek nagy pénzküldeményei ismét sok embert csábítanak a kivándorlásra. A kivándorlók között mindenesetre legjobb dolga van azoknak, kik vendéglőt, korcsmát tartanak, vagy kiknek felesége is keres szállás és ellátás adása által, vagy főzéssel, mosással, így Fekete Péter szentesi kivándorlónak saloonja oly szépen jövedelmez, hogy már néhány éve 30,000 koronáért vett itthon földet s ennek árát készpénzzel fizette ki, most azonban el akarja adni, mert letett a hazajövetelről. A már említett Magyar Ferencz is megbarátkozott már az amerikai viszonyokkal, sőt családját is kivitette s most a szénbánya közelében, a hol dolgozik, vendéglőt nyitott; már hat éve kint van s lehet, hogy vissza sem jön többet és amerikai polgárrá lesz

Frenk Magyar. A kik visszatértek is Amerikából, azok közül is többen ismét kivándoroltak, egyik nem talált itthon keresetet, másoknak a hatóságok ellen volt kifogása; olyan is van, ki azért ment vissza, mert gyermeke már úgy is alig tud magyarul, szóval, a visszavándorlók nagyobb része már nem tud az itthoni viszonyokhoz alkalmazkodni, már nem tud itt megszokni. A kik családotul vannak kint, azok gyermekei közül már igen sok ott is marad, különösen azok az idegen földre szakadt kiskorú gyermekek, kiknek apjuk, anyjuk időnap előtt elhal a nehéz munkában, ha árvaházba kerülnek, angolokká válnak, az ily sorsra jutott gyermek azt sem tudja azután, hogy valaha magyar anya szülte a világra. A kivándorlók nagy része tehát előbb-utóbb elvész a magyarság számára s bármennyi jó oldala lenne is gazdasági tekintetben a kivándorlásnak, nemzeti ügyünkre végzetes csapás a kivándorlók számának folytonos emelkedése; minden nemzet inkább elviselheti népessége számának ilyen apadását, csak a magyar nem, mert nekünk pótolhatatlan ezen nagy vérveszteség. A nagy Széchenyi elveit sokan hangoztatják most, de kevesen követik, pedig az ő féltő aggodása a magyar nemzet fennmaradása és fejlődése tekintetében talán sohasem volt annyira helyén való, mint jelenleg, midőn az amerikai gazdasági viszonyok javulása következtében a kivándorlók számának újabb szaporodása várható s nagyon könnyen meglehet, hogy a legutóbbi amerikai gazdasági válság előtti arányokat ismét eléri és sok bajjal küzdő, rendes keresettel nem bíró népünk mind «zölésebb rétegeit magával ragadja a kivándorlás áradata. Pedig nagy kár volna a mi színmagyar népünkért, mely mint munkás is páratlan dologbíró és kitartó és mely a régi életmódot, a magyaros gondolkozást és beszédet leg-hívebben megőrizte, melynek nyelve népünk történetének, ősi gazdasági viszonyai emlékének valódi kincses bányája. El kell követni minden lehető, hogy ezen értékes néposztályt magyar hazánknak és első sorban a magyar mezőgazdaságnak megmenthessük, ez azonban csak a nép-jólét fokozása, a keresőképesség emelése útján lehetséges. A nép életmódja, igényeinek színvonala B gazdasági helyzete, mely szerint szükségleteit többé-kevésbé kielégíteni képes, rendkívül fontos a nemzet többi osztályaira

nézve is, mert ha az alsó néposztályok jóléte emelkedik s ezzel fogyasztási képessége növekszik, az a többi osztályok termelési és kereseti viszonyaira is a legjobb hatással van, úgy, hogy már csak ez okból is közérdekű a nép gazdasági viszonyainak javítása. Ha ez megtörténik s az itthoni kereseti viszonyok javulnak, ha a szegény ember itthon is tisztességesen megélhet munkája után, akkor kevesbedni fog a kivándorlók száma. Habár a magyar munkás keresete akkor sem vetekedhetik az amerikai napszámokkal, de viszont családja körében maradhat, itthon az életmód is olcsóbb, a kivándorlás fáradalmi és költségei, továbbá a munkások életének és egészségének nagyobb biztonságára is számításba jönnek s így a nagy különbség valamennyire kiegyenlítődik, sőt elenyészik. Csakúgy mint más nemzeteknél a népjólét emelkedése, a hazai mezőgazdaság és ipar felvirágzása jelentékenyen apasztotta a kivándorlók számát, nálunk is ez az útja és módja a kivándorlás csökkentésének.

Hogy melyek volnának ezen kétségkívül helyes cél elérésére a legalkalmasabb eszközök, annak részletes tárgyalása későbbi feladatomban lesz e mű folytatásában. Itt csak azt említem még fel, hogy legnagyobb hibánk az, hogy a nép széles rétegével nem foglalkozunk eléggé, annak életviszonyait, gondolkozásmódját nem ismerjük úgy, mint kellene. Innen származik az a kölcsönös elhidegülés és a nagy osztálygyűlölet is, mely nálunk tapasztalható, a mely rendszerint egymás nem ismeréséből, vagy félreismeréséből szokott keletkezni. Népünk kizsákmányolójának tartja s irigyli a vagyonosabbakat és az úri osztályt, az a tapasztalata, hogy a szegény embert lenézik, semmibe sem veszik, a mit így fejez ki: «Enyém a hallgass, mert én vagyok a szegény». Viszont a többi osztályok közönye a munkásosztály iránt tagadhatatlan; sok gazda a szerint becsüli az embert, hány hold földje van, a többi osztályok pedig csak saját érdekükkel törődnek, csak a haszon után járnak.

A különböző társadalmi osztályok közt ezért nincs béke és tartós gazdasági együttműködés, hanem állandó súrlódás és egyenetlenség van köztük, valósággal megölellenségnek tekintik egymást, mintha nem is egy nemzet tagjai volnának Többször tapasztaltam újabb időben is, hogy

a birtokosok és munkások közt felmerült olyan vitás kérdések, melyeket egy kevés kölcsönös engedékenységgel s kellő jóakarattal könnyen meg lehetett volna oldani s az érdekellentéteket ki lehetett volna egyenlíteni, mennyire elmérgesedtek a kölcsönös türelmetlenség és dacolás miatt, minek hol a gazda, hol a munkásosztály, de legtöbbször mindkettő nagy kárát vallotta. Ha a népen segíteni akarunk, legelőször is meg kell nyerni annak bizalmát, a mi nem is oly nehéz, ha szeretettel és jóakarattal közeledünk felé. A népjólét emelésére való minden törekvés csak úgy lehet eredményes, ha a szegényebb néposztályok életviszonyaival behatóbban foglalkozva, valódi érdekeiket felismerjük s jogos törekvéseik szószólói leszünk.

De a jóakarát hangoztatása magában véve nem elég, ide tettek kellene; üres jelszavakkal és hangzatos beszéddel a népet kielégíteni, helyzetén javítani, sorsával megelégedetté tenni s a haza földjén megtartani nem lehet, mert a nép nem szép szavakat, hanem munkát és kenyeret kíván.